

U i T

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

«Den lovbeskyttede prostitusjon»

En diskursanalytisk fremstilling av prostitusjonen i Tromsø 1886 – 1910

—

Rainer Madsen Steinvik

HIS-3980 Mastergradsoppgave i historie ved lektorutdanninga. Mai 2018.

«Hvad nu sædelighedsforeningernes program angaar, er De kanske ikke uvidende om, at de først stiftedes for at modarbeide den offentlige prostitution, og man var virkelig saa naiv at tro, at man med loven i haand kunde afvaske den skamlet, som heder den 'lovbeskyttede prostitution'.»

J. Sparre Schneider, Tromsøposten 1892

Innhold

Innledning.....	1
1 Prostitusjon som historisk fenomen	2
1.1 Bakgrunn for valg av emne	2
1.2 Problemstilling.....	3
1.3 Periodisering.....	3
1.3.1 Tromsø 1886–1910	5
1.4 Historiografi - tidligere framstillinger av prostitusjonen.....	7
1.5 Kildene og bruken av dem.....	9
1.5.1 Arkivmaterialet som kilder.....	9
1.5.2 Aviser som kilder	12
1.6 Metodiske framgangsmåter	12
1.6.1 Diskursanalyse	13
1.6.2 Komparativ metode	14
1.6.3 Årsaksforklaringer.....	15
1.7 Avhandlingens struktur.....	15
2 Lovgivningen og håndhevelsen av den	16
2.1 Et sovende lovverk	16
2.2 Formelle rammer og begrepsdefinisjoner.....	17
2.3 Kategoriseringens tidsalder	19
2.4 Hva førte kvinnene ut i prostitusjonen?.....	21
2.4.1 Moralistiske begrunnelser	22
2.4.2 Biologiske og individualpsykologiske begrunnelser.....	23
2.4.3 Rent sosiale årsaksforklaringer	23
2.5 Tromsøjenter i Kristiania.....	24
3 Prostitusjonen i brev og offentlige dokumenter	25
3.1 Skjermet avdeling for venerisk syke	26
3.2 Prostitusjonens utvikling over tid	29

4	Prostitusjonen i aviser og skjønnlitteratur	30
4.1	Avisdebatten i Tromsø.....	30
4.2	Skjønnlitteraturen	42
4.3	Folkelige skildringer.....	43
4.3.1	Et drap i Tromsøs prostitusjonsmiljø?	43
4.3.2	Seksualundervisning i havna.....	44
5	Avsluttende perspektiver.....	46
	Anvendt litteratur	48
	Anvendt kildemateriale	50
	Aviser	50
	Protokoller, saksdokumenter og korrespondanse.....	50

Innledning

I Tromsø fikk man aldri innført den strenge kontrollen over prostitusjon som ble satt i verk i flere større norske byer mot slutten av 1800-tallet. Uttrykket «den lovbeskyttede prostitution»¹ stammer fra debatten som knyttet seg til dette og ble brukt av enkelte som ønsket strengere tiltak mot den omstridte sexhandelen. Begrepet retter ikke bare en pekefinger mot samtidens lovgivning, men beskriver samtidig et paradoks ved politiets håndhevelse av det. Ifølge det eksisterende reglementet var nemlig virksomheten forbudt. Denne interessekonflikten dannet mye av grunnlaget for en prostitusjonsdebatt i Tromsø på 1890-tallet, og ga ringvirkninger videre ut over 1900-tallet.

I både Kristiania, Bergen og Trondheim innførte de strenge former for kontroll av de prostituerte kvinnene. Kontrollen foregikk blant annet ved pålagte gynekologiske undersøkelser for å avdekke smittsomme kjønnssykdommer. Slike tiltak fikk aldri fotfeste hos myndighetene i Tromsø, til tross for at det ble foreslått og argumentert for også i nord. Hvorfor ble ikke kvinnene i Tromsø underlagt like retningslinjer som i andre byer? Denne avhandlingen tar sikte på å belyse flere sider av dette spørsmålet, ved å undersøke samtidens holdninger til prostitusjonen i byen. Hensikten er å finne en forklaring på hvorfor Tromsø aldri gjorde omfattende grep mot prostitusjonen.

¹ Schneider 1892, 02.03. Til 'F-m' i Tromsø Stiftstidene for 25. februar. *Tromsøposten*.

1 Prostitusjon som historisk fenomen

1.1 Bakgrunn for valg av emne

Prostitusjon har eksistert lenge i Norge. Like lenge har yrket blitt opplevd som en kontroversiell måte å tjene til livets opphold på. Høyrøstede meninger om hvorvidt man burde godta, forby, håndtere eller kontrollere prostitusjonen, stikker seg frem i en mengde ulike historiske kilder. Denne studien handler i all hovedsak om hvordan sexhandelen ble omtalt fra forskjellige hold. Likevel er kildematerialet som tar for seg prostitusjonen nærliggende til andre typer umoral; den gang oftest ble kalt usedelighet. Dette kunne gjelde alt fra uanstendig oppførsel i gatene og natterangel, trakassering og andre handlinger av seksuell natur. Sammenhengen gjør at jeg tidvis vil se det som naturlig å trekke inn andre typer umoral, i kontekst med selve prostitusjonen.

I de siste tiårene av 1800-tallet blomstret prostitusjonsdebatten i landet som aldri før. Diskusjonen gikk i aviser, i litteraturen og ikke minst som sladder blant vanlige borgere. De fleste byene på denne tiden var preget av økende industrialisering og sterk befolkningsvekst. En travel havneby som Tromsø var ikke noe unntak. Byen ble raskt en mellomstasjon for ishavsfiskere og et knutepunkt for den nordnorske handels- og båttrafikken. Tilstrømningen av mennesker og kapital sørget dermed for at flere næringsveier opplevde sterk vekst. Kjøp og salg av seksuelle tjenester, var en av disse.

I dag fortsetter prostitusjon å skape debatt i det lokale og, i forlengelsen, det nasjonale nyhetsbildet. I september 2017 ble tre massasjestudioer i Tromsø midlertidig stengt pga. mistanke om prostitusjonsvirksomhet. Her var det sexkjøp og rollen til lokalenes utleier som var under lupen. I 2012 oppstod det en annen sak hvor en mann angivelig ble tilbudt seksuelle tjenester på et tilsvarende studio i byen. I tillegg finnes det flere kjente enkelthendelser som faller under samme kategori fra de siste tiårene. Prostitusjon er med andre ord et levende fenomen i Tromsø, med en arv tilbake til byreisningen gjennom 1800-tallet. Kanskje kan en historisk gransking av emnet dermed skape en nærhet til fortiden, og hjelpe oss å forstå hvorfor prostitusjonsproblematikken har eksistert som en kontinuerlig faktor fra tidlige samfunn og fram til i dag.

1.2 Problemstilling

Å forklare holdninger til prostitusjon innebærer å undersøke hvordan mennesker har omtalt fenomenet og sette dette inn i en større sammenheng. For å kunne kartlegge slike holdninger på en oversiktlig måte, har jeg sett meg nødt til å avgrense studien i tid og rom. På bakgrunn av det vil den overordnede problemstillingen i studien være følgende. Hvilke årsaksforklaringer og løsningsforslag til prostitusjonsproblematikken var dominerende i Tromsø 1886 – 1910?

Spørsmålet ønsker jeg å besvare ved å analysere prostitusjonsdiskursen som fant sted i det aktuelle tidsrommet. Uttrykket *diskurs* er et dynamisk begrep som vanskelig lar seg forklare med en enhetlig definisjon. Dette kommer av at betydningen som legges til uttrykket, må tilpasses etter sammenhengen det settes inn i. Med andre ord er man nødt til å sette rammer for hva som legges i diskursbegrepet før man kan analysere den. I denne oppgaven forstås diskurs som dominerende strømninger i et samfunns kollektive mentalitet eller holdninger til en bestemt problematikk. Prostitusjons- og sedelighetsdiskursen kan på denne måten forklares som det menneskelige tankegodset som kommer til uttrykk gjennom skriftlige kilder.² Diskursen handler derfor ikke direkte om hva som har blitt skrevet i et avisinnlegg i 1892, men heller hvilken holdning eller mentalitetsstrømning som ligger som fundament for det som har blitt sagt og skrevet om tematikken i samtiden. Det er med andre ord levingsaspektet av kildene som er av interesse når jeg senere vil analysere diskursen rundt prostitusjon. Hvor omfattende og representativ min analyse vil være, er noe jeg vil drøfte nærmere i tekstens methodedel.

1.3 Periodisering

Ved å undersøke spor etter prostitusjon i kildematerialer som avisdebatter, skjønnlitteratur og andre folkelige skildringer, brev, møtereferater, forhandlingsprotokoller, sogneprestens arkiver og aktuelt tallmateriale, ønsker jeg å kartlegge hva som finnes av informasjon om prostitusjonen i Tromsø i perioden 1886 – 1910. Tidsrommet er avgrenset til disse årene av hensyn til oppgavens rammer og hvilke kilder som er bevarte og relevante. Fra 1886 oppstår det en interessant brevveksling blant myndighetene i forbindelse med medisinsk behandling av en stadig økende mengde kjønnsykdommer i Tromsø. Korrespondansen foregår i hovedsak som brevvekslinger mellom de kommunale myndighetene, helsemyndighetene og sosiale foreninger som ønsker å få bukt med seksuell uanstendighet. Denne brevvekslingen er, meg bekjent, den

² Taylor, S. 2013: 1-4. *What is discourse analysis?*.

første i sitt slag. Den ble nemlig kjennetegnet av at den i særlig omfattende grad belyser årsaker og tiltak knyttet til spredning av kjønnsykdommer i sammenheng med umoralsk adferd. Med denne brevvekslingen som utgangspunkt har jeg valgt å starte diskursanalysen i år 1886. For øvrig er årstallet det samme som avisdebatten om prostitusjon i Kristiania tar til for alvor, og dessuten samtidig som Tromsø Sedelighetsforening stiftes for å bekjempe sexhandelen. Året markerer i den forbindelse en overgangsperiode, både for Tromsø, Kristiania og trolig andre byer som ble påvirket av de sosiale strømningene og holdninger til prostitusjon.

Framover gjennom 1890-tallet og det første tiåret av 1900-tallet preges prostitusjonsdiskursen av kritiske holdninger til lovverket, samt Tromsø-væringenes kollektive etikk og moral. Meningene om prostitusjon var mange og godt synlige i både avisinnlegg og skjønnlitteratur. Den gjør seg også til kjenne i selve håndhevelsen av lovverket, altså hos politimyndighetene. Dermed vil også tiltakene, og eventuelt mangel på tiltak, mot prostitusjon i Tromsø også være en betydningsfull faktor i diskursanalysen. Andre kilder som ble vektlagt i periodiseringsprosessen var brevkorrespondanse og epidemilistener som er de eldste, bevarte kildene av sitt slag i byen. I tillegg fant en av de mest opphetede prostitusjonsdebattene i de lokale avisene sted i 1892. Når det gjelder skjønnlitteratur og andre skildringer har jeg tatt i bruk flere ulike kilder fram til 1910. Heriblant forfatteren Cora Sandel som levde sine ungdomsår i byen i tidsrommet 1892 – 1905, fra hun var 12 til 25 år. En rekke av hennes bøker er inspirert av, eller handler direkte om, hennes opplevelser fra ishavsbymen. Studiens tidsramme ender med fangstmannen og forfatteren John Giævers skildringer om oppveksten langs havna i Tromsø rundt 1910. Hans fortellinger er særlig interessante på grunn av hans personlige møter med byens prostituerte kvinner.

Med andre ord kan tidsperioden 1886 - 1910 gi oss et innsyn i noe av prostitusjonens utbredelse, både fra myndighetenes side og fra mer folkelige perspektiver, under industrialiseringen. Samtidig kan den avgrensede tidsperioden granskes på bakgrunn av et langt rikere kildegrunnlag enn det som er bevart fra bare noen tiår tidligere. Utover dette ønsker jeg å påpeke nytteverdien av at studien kan bidra med en utdypende forskning innenfor både emnet og tidsperioden. Samtidig er det avgjørende at avhandlingen leses med en bevissthet om de utfordringer som oppstår ved å tolke mentalitet ut fra et begrenset kildemateriale. Hvorvidt kildematerialet er dekkende nok til å forklare prostitusjonsdiskursen som helhet vil jeg drøfte senere i kapitlet. På den annen side vil jeg hevde at perioden som er valgt, vil gi et så godt bilde som mulig av tidlige kollektive holdninger til prostitusjonen i byen. Det er verdt å merke seg at jeg også vil benytte meg av kildemateriale som strekker seg utover den avgrensede tidsperioden.

Disse vil i hovedsak brukes for å forklare enkelte endringer i lovverk og annen informasjon knyttet til prostitusjonsmiljøet.

1.3.1 Tromsø 1886–1910

Dersom du kom seilende inn Tromsøysundet ved slutten av 1800-tallet, ville du møtt en by som var svært annerledes enn slik Tromsø fremstår i dag. Førsteintrykket ditt ville dessuten ikke bare ha blitt preget av synet av høye seilmaster og lydene fra folk og dyr i havna, men i høy grad også av lukten. Tromsølufta var på denne tida distinkt parfymert av fisk, hestemøkk og kloakk. Møkk fra dyrene og stor mangel på kloakktilkoblede toaletter, gjorde også sitt til å bidra med den gjenkjennelige duften i bykjernen. Disse sanseintrykkene må utvilsomt ha vært noe av det første en må ha merket seg ved ankomst byen. Samtidig var Tromsø en by med et moderne utseende. Spiret på domkirka var også godt synlig på lang vei. Det yrende havneområdet med sine varierte handelsvarer og tette bebyggelse, gjorde handelsstedet til en særlig europeisk inspirert tilvekst mellom høye fjell og barsk natur. På 1890-tallet huset byen rundt 6000 innbyggere.³ Menneskene som bodde der var, som alt annet, sterkt preget av den virkeligheten de tilhørte. Blant annet gjennom en gryende nasjonal tilhørighet, og et Tromsø som stadig ønsket å måle seg opp mot de større byene i sør.

Byens bebyggelse var konsentrert rundt buktene på Tromsøyas østre side, og vendte dermed inn mot det nærliggende fastlandet. Havna var gjerne fylt med seilbåter av ymse størrelser, fiskebåter både med og uten motordrift, og periodevis ruvende ishavsskuter. Ved starten av 1900-tallet hadde også dampskipene begynt å sette sitt preg på skipsfarten til byen. Hit kom alt fra russiske trelastskip til kullbåter, trålere og andre lastebåter sørfra.⁴ Innenfor bryggene lå krambodene og handelshusene på rad for å ta imot folk, fangst og handelsvarer. For øvrig var det også i disse havnestrøkene at deprostituerte kvinnene fant sitt mest innbringende klientell blant sjøfolk fra inn- og utland.

I gatene rullet vogner trukket av hester. Blant menneskene som vandret i de gruslagte traséene Sjøgaden, Storgaden, Grønnegaden og Vestregaden kunne man ofte se med det blotte øyet hvilken samfunnsklasse hver av dem tilhørte, eller i hvert fall som de ønsket å tilhøre. Borgerskapets 'ordentlige' klesdrakter, gjerne prydet med hatt, skilte seg ofte tydelig fra

³ Bøckman 1892, 23.03. *Tromsøposten*.

⁴ Knutsen 2003: 84. *Tromsø forteller*.

arbeiderklassens noe enklere mundur. Blant disse så man ofte menn med de karakteristiske luene med brem. Damene var som regel iført hjemmesydde og godt brukte klær. Når det gjelder de kvinnene som prostituerte seg, tyder mye på at mange av dem kledde seg riktig så borgerskapelig. Dette på tross av at de ikke nødvendigvis tilhørte den høyere samfunnsklassen. Det har også blitt hevdet at tromsøjentenes elegante klesdrakter var en av hovedårsakene til at byen på 1870-tallet fikk tilnavnet «Nordens Paris».⁵ Tilnavnets opphav er omdiskutert, og om de prostituerte kvinnene i byens gater har spilt en rolle i den noe eksotiske navngivningen er uvisst. Likevel kan man heller ikke se bort ifra at de kan ha inspirert en ukjent ordmakers oppfinnsomme tunge. Prostituerte kvinner i herskkelige klær var uansett en trend som vi finner spor av fra både Tromsø, Kristiania, London, Paris og flere andre steder i Europa. Uavhengig av tilnavn tyder mye på at Tromsø fremsto som en fremmedvant by. Allerede i en reiseskildring fra 1838 beskriver den franske kulturhistorikeren Xavier Marmier stedet som en «motegal» by og gjenkjenner flere franskinspirerte elementer i det han kaller en av «kulturens utposter».⁶ Det finnes riktignok også eksempler på prostituerte kvinner som ikke brydde seg overdådig om hvordan de tok seg ut for å virke forlokkende. Gjerne omtalt ved at de var til «skjendsel» eller noen som «ingen vilde kjendes ved» i kildene.⁷ Blant annet gir Cora Sandel oss en skjønnlitterær skildring av nettopp dette i novellen om den fattigslige skjøgen Lort-Katrine.

*Håret henger uflidd i tuster omkring det. Over glisne tænder løftes overlæben op i et ubegavet grin. Huden har den kompakte gråhet som kommer av vanrøkt og fattigdom. Om halsen i et sort fløielsbånd en sort medaljong. Det er Katrine, Lort-Katrine, den sidste, den elendigste av os alle i det lille samfunn derhjemme, hun som vi uten omsvøp kaldte skjøken.*⁸

Det er i dette Tromsø, slik det fremsto for rundt 120 år siden, at jeg vil forsøke å forklare hvilket syn innbyggerne hadde på den økende prostitusjonen. Var det rett og slett et nødvendig onde eller et reelt samfunnsproblem? Hva var i så fall problemet med denne næringsveien? Hvem hadde skylden for den påståtte ukulturen? Og hvordan kunne problemet løses? Ved å søke svar på disse spørsmålene ønsker jeg å følge opp noe av den grunnleggende forskningen som er gjort på området tidligere. Det er også av min oppfatning at det vil være lokalhistorisk berikende å

⁵ Hansen 2017: 84-85. *Nordens Paradis – Tromsø-historier gjennom 225 år.*

⁶ Ibid.

⁷ Sandel 1927: 159-160. *En blå sofa og andre noveller.*

⁸ Ibid.

rette søkelyset mot et slikt relativt ukjent, men likevel pulserende, kapittel av Tromsø bys historie.

1.4 Historiografi - tidligere framstillinger av prostitusjonen

Hva har blitt skrevet om emnet tidligere? Når det gjelder historiefaglig forskningslitteratur har det både nasjonalt og lokalt blitt skrevet overraskende lite om prostitusjon. Emnet utgjør ofte små bestanddeler eller avsnitt i større verker om norgeshistorie, byhistorie eller former for medisinsk historie. For Tromsøs del finnes det ingen dyperegående studie som tar fatt på prostitusjon under industrialiseringen. Forskningen som er gjort har ofte munnet ut i mindre avsnitt eller bisetninger som inngår i forskning som primært er rettet mot andre formål.

Noe av det første som slo meg mens jeg satte meg inn i andre forskeres bidrag til emnet, var at de er få og relativt lite omfattende. Derimot er det skrevet langt mer dekkende om byer som Kristiania, Bergen og Trondheim. Hva er årsaken til dette? En lett håndgripelig forklaring kan naturligvis ha å gjøre med de andre byenes størrelse og geografisk beliggenhet. Likevel ligger en viktig del av svaret også i hvordan den enkelte by ønsket å håndheve prostitusjonslovgivningen. Mye tyder altså på at det er mer enn bare Tromsøs innbyggertall og posisjon som skiller seg fra andre byer. For å studere disse forskjellene nærmere er det viktig å se på hva historikere har funnet ut fra før. Jeg vil derfor her gjøre rede for den mest aktuelle litteraturen som tar for seg prostitusjonen i Kristiania, Bergen og Tromsø.

Prostitusjonen i Kristiania er den i særklasse best dokumenterte, både når det gjelder opprinnelig kildegrunnlag og forskningslitteratur. Det har å gjøre med den systematiske kontrollen av de prostituerte kvinnene som fant sted i perioden 1842 – 1888 og den omfattende samfunnsdebatten som fulgte.⁹ Historiografisk sett har jeg særlig dratt nytte av Aina Schiøtz' og Kari Melbys hovedoppgaver, som henholdsvis dekker det sosialhistoriske aspektet ved prostitusjonen i Kristiania og debatten rundt den offentlige kontrollen.

Aina Schiøtz' studie «*Prostitusjonen i Kristiania ca. 1870-1890 – En sosialhistorisk undersøkelse*» beskriver og analyserer forholdene til de som prostituerte seg i hovedstaden i den gitte tidsperioden. Schiøtz fokuserer her på årsaksforklaringer til at kvinner prostituerte seg og gir beskrivelser av individers bakgrunn og sosiale forhold. Jeg har særlig tatt i bruk denne

⁹ Melby 1977: 109. *Prostitusjon og kontroll*.

avhandlingen for å tilegne meg en oversikt over hvordan prostitusjonen ble håndtert i storbyen, og samtidig danne et sammenligningsgrunnlag for min studie av lignende fenomener i Tromsø. Kari Melby fullførte sin hovedoppgave samme år som Schiøtz, men valgte en annen inngang på tematikken. I hennes «*Prostitusjon og kontroll: en analyse av debatten om prostitusjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk sykdom i Kristiania 1860-1900*» legger hun frem en analyse av debatten knyttet til prostitusjon som et samfunnsproblem. Her vektlegges mulige tiltak for å kontrollere eller bekjempe prostitusjonen på siste halvdel av 1800-tallet. Studien går i dybden på de formelle tiltakene som ble iverksatt for å begrense spredningen av seksuelt overførbare sykdommer. Tiltakene skal ifølge Melby ha tatt utgangspunkt i prostituerte kvinner som en særlig problematisk gruppe. Debattanalysen er naturligvis noe som jeg har benyttet meg av med interesse, ettersom den ligger relativt nært til deler av min egen forskning.

Det finnes også forskningslitteratur knyttet til prostitusjon i andre byer. Blant annet har jeg anvendt en studie fra Bergen, kalt «*Med utugt som levevei ei undersøkning av livsløpa til ei gruppe prostituerte kvinner i Bergen, 1877-1894*» av Bente Kopperdal. Jeg har med interesse sett nærmere på hvilke kilder hun benyttet seg av, ettersom Bergen også har et begrenset kildemateriale. Hun hadde en kildemessig fordel av at prostituerte kvinner i Bergen ofte endte på tvangsarbeidsanstalten, men en slik fantes ikke i Tromsø. En annen kilde som ble brukt, var lister over innsatte i nattarresten. Slikt finnes også bevart for Tromsøs del, men i nord finner man få spor fra prostitusjon herfra. Endelig brukte hun såkalte hjemstavnsreklæringer. Disse ble brukt i forbindelse med fattigunderstøttelse og ga nokså fyldig informasjon om hvor blant annet prostituerte kom i fra og hvilken situasjon de var i.

Hvis vi ser på nærmere på to eksempler fra større verk om Tromsøs historie kommer dette godt til syne. I Nils A. Ytrebergs bindserie fra 1962 er prostitusjon kun nevnt med noen få setninger, som en del av en gjennomgang av foreninger i byen.¹⁰ I det andre omfattende byhistorieverket fra 1994 har historiker Astri Andresen vært ansvarlig for Tromsø på 1800-tallet. I dette bindet ble emnet prostitusjon viet en egen underoverskrift – «Et kvinneyrke i det skjulte» - noe som har blitt stående som den mest omfattende, publiserte redegjøringen om emnet. Andresen påpeker at det er problematisk å finne innholdsrike kilder til prostitusjonsforholdene i Tromsø. Hun viser i den forbindelsen til sedelighetsforeningas innlegg i avisene, samt spor etter virksomheten i skjønnlitteraturen.¹¹ Jeg har blant annet benyttet meg av Ytrebergs arbeid til å

¹⁰ Ytreberg, 1962: 395. *Tromsø bys historie – Annet bind*.

¹¹ Andresen 1994: 221. *Tromsø gjennom 10 000 år*.

studere bysamfunnets oppbygning. Andresens bidrag har jeg i hovedsak tatt i bruk for å beskrive litt av debatten rundt usedeligheten og enkelte foreningers og personers roller.

Jorunn Sleipnes har i sin hovedoppgave i historie, «Kriminalitet i Tromsø 1891-1897», delt såkalte sedelighetsforbrytelser inn i to hovedkategorier. Disse bygger jeg i hovedsak mine rettslige definisjoner på. Den første kategorien dekker forbrytelser som kan virke krenkende på *allmenne interesser*. Et eksempel på en slik sedelighetssak kunne være graviditet utenfor ekteskapet.¹² Den andre hovedkategorien handler om saker som fortrinnsvis krenker *enkeltpersoner*. Dette kunne for eksempel dreie seg om voldtekt.

Når det gjelder de helsemessige argumentene i diskursen, ble spredningen av såkalte *veneriske sykdommer* sett på som særlig problematisk i sammenheng med byveksten. Denne sykdomskategorien innbefattet blant annet kjønnssykdommer som radesyke (syfilis) og gonoré. Disse er i dag sjeldne typer av seksuelt overførbare sykdommer i Norge. På 1800-tallet ble disse helseplagene derimot sett på som en alvorlig samfunnsutfordring av myndighetene og ble ofte knyttet til prostitusjon. Dermed kunne prostitusjon tidvis bli fremstilt som et helseproblem, i tillegg til å være sosialt, moralsk eller biologisk forankret.¹³

1.5 Kildene og bruken av dem

Avhandlingen baserer seg på et mangfold av kilder som alle har sin nytteverdi og problematikk knyttet til dem. Jeg vil her gjøre rede for hvordan jeg har brukt opplysninger som kildene har gitt og hvilke metodiske utfordringer materialet byr på.

1.5.1 Arkivmaterialet som kilder

De viktigste kildene fra Statsarkivet i Tromsø er brev og epidemistatistikk. I en viss grad er også møtereferater og folketellinger brukt. Brevkorrespondansen gikk i hovedsak mellom kommunale myndigheter, helsemyndigheter og foreninger med sosiale formål. De inneholder beskrivelser og argumentasjon knyttet til motarbeidelse av prostitusjon, venerisk sykdom og usedelighet fra perioden 1885 – 1888. Epidemistatistikken er dokumenter som forteller noe om antall registrerte sykdomstilfeller på gitte tidspunkter. Dette var oversiktstabeller som viste utbredelsen av smittsomme sykdommer. Opplysningene ble ført kontinuerlig i alle norske byer.

¹² Sleipnes 1984: 60. *Kriminalitet i Tromsø 1891 – 1897*.

¹³ Schiøtz 1977, *Prostitusjonen i Kristiania ca. 1870-1890*

Listene ble deretter samlet, trykket sentralt¹⁴ og utgitt månedlig til byens overordnede myndigheter, under navnet «Maanedlig Oversigt over Sundhedstilstanden i Norges byer».¹⁵ Det forekom også årlige varianter av epidemilistene eller sammendrag fra tidligere år. Tabellene gir en oversikt over utbredelsen av 26 ulike sykdommer. De mest vanlige blant disse var snue og luftveisinfeksjoner, men det ble også registrert mer alvorlige sykdommer som kikhoste, skarlagensfeber og difteri.¹⁶ Det mest interessante for denne studiens del, er at listene også inneholder to veneriske kategorier; nemlig gonoré og nye tilfeller av syfilis. Disse sykdommene ble ofte forbundet med prostitusjon og annen usadelighet av seksuell natur. Tallmaterialet er derfor anvendelig for å vise noe av utviklingen for kjønnssykdommenes rolle i Tromsø og andre steder i Norge.

Arbeidet har ikke vært fritt for utfordringer. Nærmest umiddelbart i planleggingsfasen møtte jeg på tre faktorer som tilsynelatende ville kunne prege hvordan problemstillingen og underordnede spørsmål ble formet. Jeg ville derfor holde meg åpen for omforming og tilpasning underveis i prosessen. Den første utfordringen var mangelfulle personopplysninger i kildene. Dette gjør det blant annet problematisk å studere bakgrunnen til kvinnene som prostituerte seg. Den andre faktoren er at prostitusjon i seg selv ikke var straffbart. Dokumentasjonen for konkrete tilfeller av prostitusjon er dermed ikke like inngående som i forbrytelser hvor det foreligger en dom eller rettsprosess. Det tredje problemet er hemmelighold av virksomheten. Ofte som en konsekvens av sosiale normer. De som drev med prostitusjon gjorde det ofte i skjul, og ikke nødvendigvis på åpen gate. Riktignok med visse unntak. Likevel gjør dette at mange deler av prostitusjonen vil forbli mystiske og uavklarte. Arbeidet med et slikt historisk materiale krever en kritisk forståelse og en relativt inngående kunnskap i datidens samfunn, for å kunne trekke gode historiske forklaringer ut av et ufullstendig kildemateriale.

Som utgangspunkt for kildegranskingen fastsatte jeg temaet forholdsvis tidlig i prosessen; «tidlig prostitusjon i Tromsø». Det var deretter naturlig å finne ut hva som var skrevet om emnet tidligere. Etersom forskningslitteraturen på området var begrenset, fant jeg det fornuftig å danne meg en oversikt over hvilke førstehåndskilder som var relevante og tilgjengelige. Kilder som var referert til i litteraturen ble undersøkt først. Neste trinn gikk ut på å granske mulige fruktbare kilder til informasjon. Et omfattende arbeid, men interessant ettersom eventuelle funn

¹⁴ De trykkede epidemilistene ble utsendt av direktøren for Det civile Medicinalvæsen

¹⁵ Epidemilister 1891 – 1894 for Tromsø

¹⁶ Ibid.

gjør arbeidet dynamisk og former problemstilling(ene) underveis i prosessen. Samtidig gjør en slik fremgangsmåte det utfordrende for en historieforsker å finne en balansegang mellom å la kildene styre skriveprosessens retning og å holde seg til et avgrenset emne. Selv om avisdebattene og skjønnlitteraturen nok representerer det mest synlige kildematerialet til prostitusjonen og holdningene til den, ønsket jeg som nevnt også undersøke det som finnes av lokale dokumenter fra myndighetene, og skildringer fra privatpersoner, om byen Tromsø. Å basere undersøkelsen hovedsakelig på en analyse av diskursen ble dermed en naturlig vinkling på problemstillingen som ble formet.

I større byer som Kristiania, Bergen og Trondheim ble det fra de siste tiårene av 1800-tallet, innført en offentlig kontroll av den offentlige prostitusjonen.¹⁷ Kontrollen kom i form av jevnlig legevisitter og innstramminger av regelverk knyttet til virksomheten. I Kristiania er denne dokumentasjonen godt bevart, blant annet gjennom politilegens protokoller. Andre steder, som i Bergen, har disse kildene gått tapt.¹⁸ Der har historiegranskere måttet ty til demografiske kilder, sanksjoner, sykehusprotokoller og aviser i forskningsarbeid knyttet til prostitusjon. Det er problematisk at man ikke kan hente ut informasjon om de prostituerte kvinnene. Kopperdal brukte også såkalte «hjemstavnerklæringer», som ble brukt i forbindelse med fattigunderstøttelse. Disse ga nokså fyldig informasjon om hvor blant annet de prostituerte kom fra og hvilken situasjon de var i. En kilde som Bente Kopperdal brukte i sin masteravhandling var lister over ansatte i nattarresten. På denne måten kunne hun komme på sporet av de prostituerte selv om de ikke ble stilt for retten. Slike nattarrest-lister finnes også i Tromsø, men uten klare indikasjoner på prostitusjonsvirksomhet. Kategoriene som benyttes for arrestasjonene er begreper som natterangel, lediggang, løsgjengeri og drukkenskap. Ordbruken gjør det vanskelig å skimte spor av prostitusjon blant arrestantene. Samtlige begreper blir også brukt om både menn og kvinner, noe som tyder på at uttrykkene er generelle og lite konkrete. Ved enkelte tilfeller ble også arrestantene videresendt til nærliggende bygder, hvor de enten hadde sitt opprinnelige hjemsted eller at andre distriktsmyndighetene kunne ta seg av dem.

I Tromsø finnes det heller ikke spor av en tilsvarende kontroll av prostituerte kvinner som man finner i større byer, men riktignok avisinnlegg hvor enkelte forfekter innføring av en slik type kontroll. Disse vil jeg gjøre rede for i kapittel 3.

¹⁷ Kopperdal 2003: 8-9. «*Med utugt som levevei*».

¹⁸ Ibid.

1.5.2 Aviser som kilder

En stor del av diskursanalysen vil basere seg på lokale aviser fra Tromsø i 1892. Det var året prostitusjonsdebatten for alvor tok til i nord. Når det gjelder aviser er det viktig å tydeliggjøre hvordan man metodisk bruker dem som kilder. Spesielt står spørsmålet om hvorvidt tekstene skal anvendes som beretning eller levning sentralt. Beretningsaspektet av samtidens aviser kan gi forskeren verdifulle opplysninger fra første- eller annenhånds observasjoner og ytringer. Dersom man justerer lupen til å heller tolke avisene som levninger, kan de fortelle oss noe utover det umiddelbare budskapet i tekstene.¹⁹ Her kan man finne informasjon om kildens opphav, miljø og samtid ved å plassere den i kontekst med historisk kunnskap vi besitter fra før. Avismaterialet som blir benyttet i denne avhandlingen vil bearbeides som både beretninger og levninger. På denne måten vil jeg i en viss grad akseptere opplysningene som blir satt på trykk. Primært vil dette gjelde konkrete tiltak og løsningsforslag til prostitusjonsproblematikken. Parallelt med beretningsaspektet vil jeg tyde holdninger ut fra måten de blir lagt fram på. Dette kan ofte være [hjelpsomt] for å trekke ut grunnleggende årsaksforklaringer til prostitusjon og usadelighet. Slike forklaringer kan være interessante å fremstille i lys av dominerende holdninger i Norge og Europa. Ofte kan det si noe om samfunnspolitiske strømninger som kommer til uttrykk hos en skribent eller i en avis som helhet.

1.6 Metodiske framgangsmåter

Hvordan går man fram for å svare på problemstillingen? Hvordan trekker jeg ut årsaksforklaringer og løsningsforslag av kildematerialet? Under denne bolken vil jeg redegjøre for den metodiske framgangsmåten som er tatt i bruk, og hvordan oppgaven er avgrenset i sammenheng med hvilke kilder som er relevante og, ikke minst, bevarte. Samtidig ønsker jeg å begrunne valgene som er gjort på bakgrunn av en dynamisk forskningsprosess. Til slutt vil jeg trekke frem sentrale metodiske problemer som har oppstått gjennom kildegranskingen. Hovedvekten av min studie vil dreie seg om diskursanalyse og komparasjon. Jeg har også benyttet meg av såkalt induktiv statistikk eller systematisk utvalg. Det vil si at bare et utvalg av en større sfære har blitt studert.²⁰

¹⁹ Tjelmeland 2004: 114, *Aviser som historisk kilde*.

²⁰ Schiøtz 1977: 22

1.6.1 Diskursanalyse

Tidligere forklarte jeg at diskursanalysen vil representere hovedtyngden i avhandlingen. Diskursen som vil drøftes er et sett med utsagn og dokumentasjon som direkte eller indirekte formidler noe om mentaliteten knyttet til prostitusjon.²¹ Konkret vil dette si at jeg går i dybden på brev fra perioden 1885 – 1888, en avisdebatt fra 1892, statistikk over kjønns sykdommer fra perioden 1891 – 1894, samt et utvalg av samtidig eller senere skreven litteratur som omhandler perioden 1905 – 1910. Det er disse kildene jeg legger til grunn for min diskursanalyse. Hensikten er å trekke ut hovedlinjene i holdninger som uttrykkes i kildene. Hva fortelles direkte eller indirekte om mentaliteten til de det måtte angå? Hvilke stemmer er det som blir hørt? Borgerskapets, arbeiderklassens eller de prostituertes egne? Analysen vil brukes til å filtrere ut årsaksforklaringer og løsningsforslag rundt omtalen av prostitusjon i Tromsø. Med andre ord er det mentaliteten til datidens Tromsø-borgere studien vil konsentrere seg om. Samtidig ønsker jeg å se drøftingen i lys av dagens holdninger til prostitusjon. Kan man lære noe av den mentalitetshistoriske utviklingen?

Mentalitet har blitt forklart både som en tids «mentale verktøy»²² eller «det kollektivt ubevisste».²³ Hvorvidt mentalitet er noe som kan tolkes og forklares som et kollektivt fenomen, er et kildekritisk spørsmål som er nødvendig å gjøre rede for. Det finnes naturligvis en grense for hvor mye vi kan tolke ut fra de tilgjengelige kildene. Dermed bør man stille seg spørsmålet om kildefunnene faktisk er representative for de samfunnsoppfatningene du studerer. Hva kan egentlig leses ut fra et begrenset kildemateriale?

Det er myndighetenes representanter som skriver brevene og protokollene. Erling Sandmo er en av de som har forsket på det klassiske problemet om at det er den sterkeste som formidler sin oppfatning av sannhet i kildene. Han har også drøftet representativiteten til tolkninger som er bygget på en begrenset kildemengde. Som eksempel trekker han frem hvordan tingbøker ført av sorenskrivere på 1600-tallet, ikke alltid er representative for allmuens oppfatninger. «Rettsprotokollene er ført i pennen av menn som ikke bare sto utenfor den folkelige kulturen,

²¹ Neumann 2001: 117. *Mening, materialitet, makt.*

²² Sandmo 1999: 61. *Voldssamfunnets undergang.*

²³ Ibid.

men på mange områder i direkte motsetning til den».²⁴ Dermed reises det et spørsmål om troverdighet i kildene, i forhold til allmuens realitet.

Sandmo påpeker også viktigheten av å være kritiske til den såkalte mentalitetshistorien. Særlig på grunn av det han kaller «ahistorisitet».²⁵ Med det menes at denne typen historieskriving kan preges av paradokset ved å både være for generaliserende og for basert på individuelle ytringer i kildene. Med andre ord kan antall talspersoner ofte være for få, slik at man står i fare for å representere deres holdninger som allmenne. Derfor er bevissthet rundt de kildekritiske utfordringene ved bruk av mentalitet og diskursanal vitalt for å forstå studiens resultater. Hensikten er verken å totalisere eller fragmentere hva som er dominerende holdninger eller ikke, men å belyse så mange sider av sakens forhold som mulig ut ifra et begrenset kildemateriale. Denne undersøkelsens hovedfokus vil derfor være å vektlegge det vi faktisk har av informasjon, heller enn det vi mangler.

1.6.2 Komparativ metode

Jeg har benyttet meg av komparativ metode i en relativt omfattende grad og den vil være en sentral del for å avgjøre hvorvidt holdningene til prostitusjon i Tromsø, skilte seg ut fra andre steder i landet. Den komparative delen er knyttet til enkelte sammenligninger mellom prostitusjonen i Tromsø og andre byer; i all hovedsak Kristiania eller Bergen. Hensikten med dette er å kunne påvise om elementer av Tromsøs prostitusjonshistorie er allment gjeldende for andre norske byer eller om det finnes særtrekk som gjør at ishavsbyen stikker seg ut.²⁶ I denne forbindelsen kan komparasjonen brukes på to måter. På den ene siden kan jeg forsøke å bekrefte eller avkrefte en hypotese jeg allerede har konstruert. For eksempel «I avisene fremstilles prostitusjon mer som et samfunnsproblem, enn et samfunnsbehov». Dersom dette stemmer for Tromsø, kan jeg sammenligne med Kristiania- eller Bergen-aviser fra samme periode. På den annen side kan jeg bruke komparativ metode til å skape nye hypoteser. Målet er da ikke å finne ut om en forklaring er god, men å oppsøke ny kunnskap.²⁷ Dette har jeg blant annet kunnet gjennomføre ved å sammenligne dominerende holdninger fra Kristianas prostitusjonsdebatt for å veie disse mot resultatene fra Tromsø.

²⁴ Sandmo (1999: 38)

²⁵ Ibid., s. 60

²⁶ Kjeldstadli 1999: 263. *Fortida er ikke hva den en gang var.*

²⁷ Kjeldstadli. 1999: 263.

1.6.3 Årsaksforklaringer

Årsaksforklaringene har jeg benyttet meg av for å forsøke å drøfte noe av bakgrunnen til prostitusjonen og de prostituerte, hvor det har vært mulig. Dette har vist seg ved noen tilfeller å være problematisk, avhengig av hvor utfyllende kildene er om de prostituertes identitet og bakgrunn. Der hvor tilstrekkelig informasjon har kunnet legges frem kan jeg derimot konstruere en forklaring til at et fenomen er en virkning av et annet.²⁸ Med dette in mente vil jeg etterstrebe det å kunne vise en forklaring på hvorfor de prostituerte kvinnene havnet i yrket, og dermed kunne diskutere hvorvidt de ulike argumentene i samtidsdiskursen har hjemmel i kildene jeg undersøker. Jeg vil med andre ord undersøke sammenhengen mellom personlig bakgrunn og en skjebne i prostitusjonsyrket, der kildene tillater det.

1.7 Avhandlingens struktur

Jeg vil avslutte dette innledende kapittelet med å redegjøre for den videre oppbygningen av teksten. Totalt er oppgaven inndelt i fem kapitler, hvorav ett allerede er presentert. Her la jeg vekt på problemstilling, kilder og metode. Kapittel 2 er bygd opp som et kortere bakgrunnskapittel som tar for seg lovgivningens utvikling og strømninger i kollektiv mentalitet. I kapittel 3 presenteres første halvdel av kildeundersøkelsen. Her gjennomgår jeg dokumenter fra myndighetsinstansene. Blant disse ligger blant annet brev, politiprotokoller og statistikk. Andre halvdel av undersøkelsen legges frem i kapittel 4 som tar for seg hvordan prostitusjon blir fremstilt i det offentlige rom, med hovedvekt på avisinnlegg, skjønnlitteratur og folkelige skildringer. Den todelte undersøkelsen av kildene fra myndighetene og fra det offentlige, legger grunnlaget for min drøfting og analyse i oppgaven. I kapittel fem vil jeg trekke frem funn og gjøre en helhetlig vurdering av diskursen omkring prostitusjonen. Drøftingen vil ellers foregå underveis og vil, så langt det lar seg gjøre, følge en kronologisk struktur innad i kapitlene.

²⁸ Ibid., s. 246

2 Lovgivningen og håndhevelsen av den

2.1 Et sovende lovverk

Fra årene 1887-1888 var offentlig salg av seksuelle tjenester forbudt i Norge, gjennom en nasjonalt gjeldende lovgivning.²⁹ Det var heller ikke tillatt med bordeller eller annen organisert hallikvirksomhet etter at den offentlige kontrollen ble opphevet.³⁰ Likevel tyder alt på at slik virksomhet foregikk i større eller mindre grad rundt omkring i landet, avhengig av forskjellige lokale reglementeringer i de ulike byene.³¹ For å forstå denne juridiske konflikten mellom lovverk og håndhevelse er det viktig å kjenne til dens opphav.

I lovtekstene finner vi spor av prostitusjon i Norge tilbake til middelalderen. Under foreningstiden med Kalmarunionen³² fattet danskekongen Hans³³ en lov av 1496, hvor det ble nedtegnet at «de offentlige kvinner og skjøger som et særkjenne skulle bære en halv sort og halv rød lue på hodet».³⁴ Denne synliggjøringen av de prostituerte var en type tiltak man også finner andre steder i Europa, og rettet seg direkte mot de som *solgte* seksuelle tjenester. Kildene fra denne tiden viser utelukkende til kvinnelige prostituerte. Det finnes heller ikke, meg bekjent, noen dokumentasjon på mannlig prostitusjon i Norge før på siste halvdel av 1900-tallet.³⁵ Noen tiår senere, i 1522,³⁶ ble det vedtatt at såkalte løse kvinner i byene ikke måtte bo i gater og streder hos annet godt og ærlig folk, men heller vises til et mer egnet sted.³⁷ Denne endringen tyder altså på et ønske fra myndighetene om å flytte virksomheten ut av det allmenne skue, og inn på bordeller. Det er derimot ikke snakk om noe forbud. Fra 1687 finner vi flere sterke innstramminger i prostitusjonslovgivningen. Blant annet rettet den seg nå mot bordellvirksomheten. Særlig oppsiktsvekkende er det at skyldfordelingen for sexkjøp fra nå av

²⁹ Sleipnes. 1984: 62.

³⁰ Schiøtz. 1977: 10-11.

³¹ Kopperdal 2003: 9-10.

³² Personalunion mellom Danmark, Norge og Sverige, 1397 - 1523

³³ Regjerte over Danmark 1481 – 1513, Norge 1483 – 1513 og Sverige 1497 – 1501

³⁴ Schiøtz. 1977: 10.

³⁵ Møllhausen. 2009: 6. *Mannlig prostitusjon – en studie av fem menn som har erfaring fra salg av seksuelle tjenester.*

³⁶ Lovgivning under styret av Christian II, sønn av kong Hans'

³⁷ Schiøtz. 1977: 10.

også kunne ramme mannspersoner som oppholdt seg i såkalte «horehus»³⁸ og bedrev «utukt».³⁹ Det meste tyder på at lovteksten her ikke sikter til mannlige prostituerte, men til menn som oppsøkte bordeller som kunder. Straffen for å kjøpe sex var åtte dagers fengsel, eller seksten dager dersom forbrytelsen ble gjentatt. Kvinnene, på sin side skulle nå straffes med «kagestrygning», noe som innebar pisking i offentlighet, eller straffearbeid på det såkalte «spindehuset».⁴⁰ En av de mest kontroversielle endringene som trådte i kraft i 1687 var vedtaket om å gjøre prostitusjon straffbart, også for mennene som oppsøkte bordeller. En lov som skulle stå seg helt fram til omfattende endringer i 1842. Til tross for det særlig strenge prostitusjonslovgivningen i denne perioden, er det ved mange tilfeller åpenbart at den frie sexhandelen og bordellene i realiteten fikk drive nokså uforstyrret av politimyndighetene.⁴¹ *Salg* av egen kropp har forøvrig ikke blitt betegnet som en direkte forbrytelse i Norge siden 1842⁴², men har blitt underlagt flere former for kontroll gjennom senere lovgivning. *Kjøp* av seksuelle tjenester var lovlig i Norge fra 1842 og fram til 1. januar 2009, da straffeloven ble revidert til å på nytt kriminalisere kunderollen.⁴³

2.2 Formelle rammer og begrepsdefinisjoner

I dag fremstår prostitusjon i hovedsak som et organisert fenomen knyttet til byer. Denne forbindelsen er ikke noe nytt i historisk sammenheng. Derimot kunne byenes administrative oppbygning variere. Derfor er det på sin plass å gi en forklaring på relevante begreper, knyttet til både organiseringen av Tromsø som by og sentrale endringer i rettssystemet på 1800-tallet. Jeg vil her forsøke å sammenfatte noen av de mest relevante delene av bystrukturen og tilhørende begreper, og vise hvilke definisjoner jeg knytter dem til. Hensikten er å plassere emnet i en historisk kontekst og tydeliggjøre sentrale elementer. Avgrensingen og vinklingen av definisjonene står nært sammen med problemstillingen og spørsmålene jeg benytter meg av.

³⁸ Bentzen. 1880: 27-38. *Historiske opplysninger om prostitutionen i Christiania*.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Oppholdet innebar lange arbeidsdager og varte normalt 1 – 3 måneder

⁴¹ Schiøtz. 1977: 11.

⁴² Ibid.

⁴³ Straffeloven. 2009: § 316.

Forklaringer av Tromsø på 1890-tallet og rettslige begreper blir her trukket fram som særlig aktuelle for oppgaven.

I mange tilfeller var prostitusjonen, og debatten rundt den, nært knyttet til andre umoralske handlinger. På 1890-tallet var *sedelighet* en vanligere betegnelse på det vi i dag oftest kaller moral; altså det å handle i tråd med etisk skikk. I mange tilfeller var umoralsk oppførsel også en straffbar handling. Slike sedelighetsforbrytelser brøt med det etablerte reglementet som var nedtegnet i straffelovens kapittel 18. Ved domstolene i Tromsø ble det i tidsrommet 1891-1897 behandlet 22 saker knyttet til brudd på sedeligheten.⁴⁴ Ingen av disse var riktignok direkte rettet mot prostitusjon. Opplysningene kan likevel gi oss gode indikasjoner på hvordan umoralsk oppførsel fant sted og ble slått ned på i Tromsø. I noen tilfeller er det heller ikke vanskelig å forestille seg at forbrytelsene også kunne være nært knyttet til prostitusjon.

Under kategoriene som knyttes til allmenne interesser plasserer Sleipnes forbrytelsene *leiemål, konkubinats, hor, bigami og besvangring under ekteskapsløfte*. Å bli tiltalt for leiemål betød at man angivelig hadde fått, eller ventet, barn utenfor ekteskapet. En mann kunne bli dømt for dette dersom han hadde gjort tre ulike kvinner gravide, uten å ha inngått ekteskap med dem. Kvinner kunne på samme måte bli dømt for å ha blitt gravid med tre forskjellige menn uten å ha inngått giftemål.⁴⁵

En annen umoralsk handling man kunne bli dømt for etter straffeloven var såkalt konkubinats. Dette forbudet rettet seg mot personer som levde sammen, selv om de ikke var gift. Loven rammet fortrinnsvis de som delte samme rom i en husstand. En annen forbrytelse som straffeloven slo ned på var det å drive hor. På 1800-tallet tilsvarte dette det vi i dag betegner som utroskap i ekteskapet; altså det å ha et seksuelt forhold med andre enn den man er gift med. I tillegg var såkalt bigami en straffbar handling. Dette gikk ut på at ekteskap ble inngått av personer som allerede var gift fra før. Bigami ble også lagt til grunn som straff for en ugift person som giftet seg med en annens ektemann eller hustru.⁴⁶

I alle forbrytelsene som er nevnt ovenfor dreide det seg om regler for samliv. Lovverket anså det som en samfunnsmessig og betydningsfull oppgave å se til at samlivet mellom mann og

⁴⁴ Sleipnes. 1984: 59-61.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

kvinne begrenset seg til ekteskapet. Den forholdsvis beskjedne andelen disse allmennkrenkende lovbruddene utgjør i rettsmaterialet, bør imidlertid kunne tolkes som at disse lovene var på vei ut på 1890-tallet. I 1905 ble for eksempel leiemål overført til forseelseskapitlet; altså definert som en mindre alvorlig forbrytelse.⁴⁷ Vi vet også at ingen av sedelighetsforbrytelsene som er nevnt ovenfor, foruten bigami, er av betydning i straffeloven i dag.

I den andre hovedkategorien som dreier seg om krenkelse av enkeltpersoner finner vi forbrytelsene *voldtekt*, *utukt* og *rufferi*. Begrepet voldtekt ble i samtiden, forstått som en seksuell handling uten den krenkede personens samtykke. Når det gjelder utukt viser straffesakene fra Tromsø oss to ulike varianter i den aktuelle perioden. Seksuell omgang med mindreårige, og seksuell omgang med åndssvak eller sinnssvak person.⁴⁸ Rufferi var en form for hallikvirksomhet.

Prostitusjon ble *ikke* definert som en usedelighetsforbrytelse. En del av grunnen til dette er trolig at slike handlinger ble sett på som en del av et større problem. Ofte ble prostitusjonen fremstilt som en konsekvens av en mer omfattende sosial eller moralsk problematikk. Andre ganger som en bidragsfaktor til å spre sykdommer eller som et iboende problem hos de prostituerte selv. I den forbindelse ser man at de ulike årsaksforklaringene på prostitusjonen, vil fremstå som sentrale for å forklare fenomenets overlevelse gjennom historien.

2.3 Kategoriseringens tidsalder

Siste halvdel av 1800-tallet var ikke bare en tid preget av industrialisering og sosiale endringer. Det var også en tid hvor empirien for alvor gjorde sitt inntog i Europa. Man så behovet for å dokumentere forskningen og forklare sosiale fenomener i langt større grad enn tidligere. Blant annet gjorde dette utslag i hvordan man forklarte årsaker til sykdommer, kriminalitet og prostitusjon.⁴⁹ For de prostituerte kvinnes del førte det med seg at de ble en del av årsaksforklaringen til spredning av veneriske sykdommer. Resultatet av denne bebreidelsen var at det flere steder i Europa ble innført offentlig kontrollert prostitusjon, der hvor markedet tidligere hadde vært preget av uoversiktlig organisering fra private hold. At prostitusjonen ble kontrollert innebar flere omfattende grep og reglementet kunne variere mellom ulike land og

⁴⁷ Sleipnes. 1984: 61.

⁴⁸ Forhørsretten i Tromsø. 1892, 04.03. 1892, 05.11. 1894, 27.11. 1896, 22.04.

⁴⁹ Schiøtz. 1977: 14.

byer.⁵⁰ Ordningen innebar ofte at kvinnene skulle holde til på anviste steder, enten i form av bordell eller avgrensede områder i en by. Dersom man prostituerte seg utenfor disse områdene kunne man bli anklaget for å drive ulovlig, og dermed straffes. Det mest personlig inngripende elementet for de prostituerte kvinnene var likevel pålagte visitasjoner hos lege, for undersøkelse av underlivet i forbindelse med avdekking av kjønnssykdommer.

Denne typen reglementering ble først innført enkelte steder i Frankrike fra 1802.⁵¹ Deretter fikk systemet stadig mer innpass i europeiske byer, hvor veneriske sykdommer var et problem i vekst. Hvordan regelverket rundt den offentlige prostitusjonen ble ordnet, skilte seg ofte fra by til by.⁵² Mye tyder derimot på at den underliggende årsaken til innføring av kontrollert prostitusjon, som regel var medisinske.

Det tydeligste eksemplet på offentlig kontroll av prostituerte kvinner finner vi fra Kristiania i perioden 1840 - 1888. Dette var tidsrommet for når den offentlige reglementeringen ble gjennomført i hovedstaden. Som mange kjenner til ble dette også kontroversielt belyst av Christian Kroghs roman «*Albertine*» (1886) og det tilhørende maleriet «*Albertine på politilægens venteværelse*» fra samme år. Kontrollen, eller visitasjonen, ble innført på bakgrunn av et økende problem med kjønnssykdommer i byen. Dermed ble flest mulig av de prostituerte hentet inn til jevnlig gynekologiske undersøkelser hos politilegen, tidvis så ofte som hver fjortende dag eller ukentlig.⁵³ I tillegg skulle alle registreres hos politilegen med navn, alder, hjemsted og utseende. For den sistnevnte faktoren ble det oftest notert ned estetiske kjennetegn i svært enkle, men ofte krenkende, trekk. Flere ganger ble også kvinnenes oppførsel notert i samme ordlag som utseende. Politilege Paul Winge som virket som politiege på 1880 og -90 tallet, førte ned følgende eksempler i sin loggbok over de prostituerte kvinnene. «Fregned og styg».⁵⁴ «Liden og pen».⁵⁵ «Ordentlig styg sypige».⁵⁶ «Stort svin, gammelt».⁵⁷ «Ganske pen,

⁵⁰ Kopperdal. 2003: 9-10.

⁵¹ Ringdal. 1997: 319.

⁵² Kopperdal. 2003: 8.

⁵³ Schiøtz. 1977: 13.

⁵⁴ Register over prostituerte i Christiania. 1873 – 1877: protokoll 4.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Ibid.

men svært naiv».⁵⁸ «Noksaa pen, driver ordentlig».⁵⁹ «Spaltet gane (medfødt), styg».⁶⁰ Enkelte ganger beskrev legen også tilleggsopplysninger som kunne fortelle noe om pågripelsen eller hvor ofte kvinnene hadde vært til kontroll. En av jentene ble for eksempel «grebet på fersk gjerning».⁶¹ En annen ble «meddelt ny bog da den gamle er udskriven».⁶² Wings dokumentasjon gir oss dermed ikke bare opplysninger om prostitusjonen og den offentlige kontrollen. Den viser oss en viktig del av myndighetenes rådende holdninger til kvinnene som bedrev sexhandelen.

Som vi så fra nyopprettelsen av fast kuranstalt på Skansen, kunne disse sykdommene også bli behandlet på samme avdeling. Det er riktignok verdt å merke seg at kjønnssykdommene ikke alltid ble kategorisert sammen med andre epidemiske sykdommer. I de månedlige epidemilistene blir eksempelvis kjønnssykdommene ikke medregnet i totalsummen, og i andre listevarianter er de ikke medregnet overhodet.⁶³

Hos Statsarkivet i Tromsø er epidemilistene delvis eller helt bevart fra sommeren 1891 og fram til 1960-tallet. Dette tallmaterialet gir oss dermed mulighet til å sammenligne Tromsø med andre steder, samtidig som vi kan trekke ut opplysninger om sykdomsomfangets utvikling over tid. I undersøkelsen har jeg valgt å se nærmere på epidemilistene fra årene 1891 – 1894. Grunnen er at jeg ønsker å vurdere tallmaterialet i sammenheng med avisdebatten om prostitusjon i 1892, for å se om den på noen måte har påvirket antall sykdomstilfeller i tiden rundt den offentlige omtalen.

2.4 Hva førte kvinnene ut i prostitusjonen?

Årsakene til hvordan kvinner endte opp som prostitusjonen, ble ofte forklart på svært ulike måter. Hovedkonflikten stod oftest mellom om det var samfunnets eller deprostituerte selv sin feil at de trådte inn i yrket. Som bakteppe for disse årsaksforklaringene lå ofte dominerende strømninger i europeisk mentalitet eller paradigmer. I Norge hersket det likevel stor enighet om at det virkelige samfunnsproblemet var den økende spredningen av de

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Register over prostitusjonen i Christiania. 1873 – 1877: protokoll 4.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid.

⁶² Register overprostituerte i Christiania. 1860 – 1867: protokoll 2

⁶³ Epidemiliste for Tromsø. 1891 – 1894.

veneriske sykdommene. Økende befolkningsvekst gjorde kampen mot den såkalte epidemien vanskelig og gjerne nytteløs. Videre ble prostitusjonen pekt ut som en sentral årsak til spredningen av kjønnsykdommer. For å begrense prostitusjonen var det viktig å også finne årsaken til den. Dermed gikk den mest grunnleggende delen av de sprikende årsaksforklaringene ut på om hvorvidt de prostituerte selv hadde skyld i sin skjebne, om skjebnen nærmest var medfødt, eller om det var samfunnets sosiale strukturer som førte kvinnene ut på en slik levevei. «Det ondes rot» var en av betegnelse som ble brukt av enkelte for å beskrive fenomenet.⁶⁴ Aina Schiøtz har delt årsaksforklaringene til prostitusjonen i Kristiania inn i tre hovedkategorier som dekker disse ulike tankesettene. 1) Sosiale/moralistiske, 2) biologiske/individualpsykologiske og 3) rent sosiale oppfatninger av kriminalitetens årsaksforklaringer.⁶⁵ Jeg vil benytte meg av en lignende inndeling når jeg studerer Tromsø-prostitusjonen. Hovedsakelig for sammenligningens skyld, men også fordi kategoriene er tydelig avgrenset til hverandre og skaper en ryddig kartlegging av årsakene. Ved å ta i bruk en slik inndeling er det samtidig avgjørende å være bevisst på at en persons, eller en gruppes, holdninger ofte kan overlape flere av kategoriene.

2.4.1 Moralistiske begrunnelser

Forkjempere for dette synet på prostitusjonens bakteppe klandret seksualmoralen, eller mangelen på den. Det var disse holdningene til seksualitet som blant annet hindret menn fra borgerskapet å omgås seksuelt, med kvinner fra egen sosial klasse. Dermed ble det skapt en spenning som utartet seg ved at de dannede menn, fikk utløst noe av sin seksuelle frustrasjon gjennom prostitusjonsmarkedet. Arbeiderklassekvinnene ble dermed middelet som løste et problem i borgerskapet, mente mange av moralistene.⁶⁶ De mente dermed at det måtte endringer til for å få bukt med den eksisterende dobbeltmoralen knyttet til seksualitet i samfunnet. Dersom den kollektive moralen forble uendret, var det dermed liten rom for forbedringer, når det gjaldt prostitusjonen

⁶⁴ Schiøtz .1977: 14.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid., s. 14-16

2.4.2 Biologiske og individualpsykologiske begrunnelser

Den italienske sinnsykelegen Cesare Lombrosos hovedverk «L'uomo delinquente»; «Det forbryterske menneske»⁶⁷ fra 1876 var et verk som forfektet biologiske forklaringer på kriminalitet og begrensede moralske antenner. Lombrosos idéer fikk stor gjennomslagskraft innenfor dannede europeiske kretser, særlig i legemiljøer og rettsvesen.⁶⁸ Oppfatningen av kriminalitet som en medfødt egenskap var ofte forenelig med innføring av offentlig kontrollert prostitusjon, ettersom denne ordningen ikke tok sikte på å avskaffe prostitusjon men å heller håndtere det nødvendige ondet på mest mulig forsvarlig måte.

Etter at den offentlig kontrollerte prostitusjonen ble avvirket rundt 1888, og ut over 1890-tallet fikk Lombrosos lære for alvor gjennomslagskraft i Norge. Én av de som lot seg inspirere var politilege i Kristiania, Paul Winge. Han mente kvinner som prostituerte seg oftest var individer med svakt utviklet mental helse og med lav moralsk oppfatningsevne.⁶⁹ Winge er et eksempel på en av flere myndighetspersoner som lot sitt virke gjenspeile av en biologisk årsaksforklaring til prostitusjon. Blant annet gjennom uttalelser som «Massen af de professionelle prostituerede er degenererede individer, som paa grund af moralsk defekt, dovenskab, arbeidsskyhed og navnlig forfængelighed drives ind i prostitutionen».⁷⁰

2.4.3 Rent sosiale årsaksforklaringer

Denne typen forklaring til prostitusjonsfenomenet var tydelig basert på sosioøkonomiske forhold, og viste til en sammenheng mellom lav sosial samfunnsklasse og en skjebne innen sexhandelen. Dessuten var en viktig del av dette synet at mennesket manglet enhver betingelse for medfødt kriminalitet.⁷¹

I lys av disse tre synene på hvordan prostitusjon ble forklart, kan man forstå at synet på hvilke løsninger på problematikken som måtte til, var for mange til å komme fram til noen allmenn enighet. Ingen fullstendig forklaring ble noen gang gitt heller. Ikke minst på grunn av deres overlapping og avhengighet av hverandre.

⁶⁷ Lombroso. 2006. *Criminal man*. Red.

⁶⁸ Schiøtz 1977: 15.

⁶⁹ Ibid., s. 17

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid. 14

2.5 Tromsøjenter i Kristiania

I politilegerapportene fra Kristiania ble det også ført inn hvilket opprinnelig hjemsted kvinnene hadde. Riktignok er disse opplysningene mangelfulle, ettersom en stor del av jentene ikke står oppført med noen tilhørighet. Likevel viser rapportene fra 1847 og 1878 oss to piker med hjemsted i Tromsø. I 1847 dukker først 23 år gamle Christine Heggelund Andersen opp hos politilegen. Fra rapportene fra 1878 finner vi 19-årige Laura Nikoline Aspaas som også har oppgitt sitt opprinnelige hjemsted som Tromsø. Sistnevnte skal ha blitt hentet inn til kontroll to ganger, med et halvårs mellomrom. Selv om disse kvinnene ikke kan knyttes direkte til prostitusjonsmiljøet i Tromsø, er deres unge alder en opplysning som er verdt å merke seg. Det at de reiste tidlig sørover, kan man med rimelighet anta var et forsøk på å skaffe seg bedre levekår. Ettersom de også står oppført med fullt navn har man muligheten til å søke ytterligere opplysninger om dem i folketellingene. Dette kan være utfordrende ettersom det finnes en rekke mulige feilkilder til både politilegens rapporter og til folketellingene. Det ene er at kvinner rett og slett kan ha oppgitt feil navn, hjemsted, alder og andre opplysninger hos legen. Det andre er at folketellingene i seg selv verken er fullstendige eller dekkende for hele befolkningene.⁷² Heller ikke navnenes stavemåte var normativ og kunne dermed variere. Kvinnene kunne ha giftet seg og endret både fornavn og etternavn. De kunne også ha gått bort uten å ha fått noen registrert begravelse. De mulige feilkildene er med andre ord mange og vanskelig å spore opp.

Når det gjelder den 19-årige Laura Nikoline Aspaas finner jeg kun spor av henne i to av folketellingene. Først i 1865⁷³, og så ved neste telling i 1875⁷⁴. Hun registreres da i Tromsø ved begge anledningene. I 1865 står hun oppført med etternavnet Johansdatter. Ti år senere under navnet Aspaas.⁷⁵ Dette er henholdsvis tolv og to år før hun første gang registreres på politilegens kontor i Kristiania. Under den sistnevnte folketellingen er Laura omtrent 16 år og står oppført som den nest eldste i en barneflokk på seks. Familien var for øvrig bosatt først i Vestregade, og deretter i Tver Strandgade 573, et hus som bestod av to leiligheter hvor det nok var trangt om plassen. Familien de delte bolig med hadde nemlig tilsvarende stor barneflokk, og hvor husfaderen var en arbeidende matros. Lauras egen far var en skipstømmermann fra Trondheim som nå jobbet på verftet i Tromsø. Moren var fra opprinnelig Malangen eller Finnmark.⁷⁶

⁷² Thorvaldsen. 1996: 58-61.

⁷³ Folketelling av 1865 for Tromsø.

⁷⁴ Folketelling av 1875 for Tromsø.

⁷⁵ Folketellingen av 1865 og 1875 for Tromsø

⁷⁶ I 1865 «Malangen prgj.» som fødested. I 1875 står «Findmarkens Amt».

Sammen med sin eldre søster står Laura oppført i 1875-tellingen ved at hun «hjelper foreldrene».⁷⁷ Med andre ord tyder alt på at hun kom fra et sedvanlig arbeiderklassehjem i Tromsø. En by som også var preget av stor arbeidsledighet blant de unge. Årsaken til at hun dro til Kristiania en gang mellom 1875 og 1877 er usikker. En sannsynlig forklaring kan nok ha vært arbeidsledighet eller en form for lykkejakt i en større by. Begge deler var vanlige fenomener i Tromsø og flere andre steder under industrialiseringen, særlig for kvinner.

Hvordan det til sist gikk med Tromsø-jenta Laura er uvisst. Siste sikre spor av henne som jeg har lyktes å finne er den andre visitasjonen hos politilegen i Kristiania 7. mars 1878. Jeg har ikke greid å finne spor av henne i folketellingene fra 1900 og 1910, eller i annen kirkelig dokumentasjon som vielse eller begravelse. Det kan være mange årsaker til det. De to mest nærliggende skjebnene er trolig at hun enten har giftet seg og endret navn, eller gått bort uten at det har blitt registrert eller dokumentasjonen bevart. Det er naturligvis en mulighet at hun har flyttet til utlandet, noe som ikke var uvanlig i denne utvandringstiden. Uansett viser Laura oss et eksempel på hvordan sosiale kår og lediggang kunne føre unge mennesker ut i søken etter bedre levekår. En slik lykkejakt førte ikke alltid dit man kanskje hadde planlagt eller håpet på. Trolig ble ikke Lauras liv slik hun hadde tenkt, men man kan jo håpe at det endte godt for jenta som løp sine barndomskritt i Vestregata og Strandgata i Tromsø. Slike enkeltskjebner gir oss dermed et innblikk i noe av de prostituertes egen verden. Et aspekt som ofte drukner i diskusjonen om lovverk og håndhevelse.

3 Prostitusjonen i brev og offentlige dokumenter

I tiden så den administrative oppbygningen av Tromsø naturlig nok annerledes ut enn i dag. De første årene av 1890-tallet markerte også slutten på den såkalte *depresjonen* som hadde bremsset byutviklingen gjennomgående de fleste steder. Nå ble det derimot gjennomført en del endringer blant de kommunale instansene for å imøtekomme en by i sterk økonomisk vekst og med nye sosiale behov. Flere etater og embeter ble dermed påvirket av intern ombygging og opprettelse av nye stillinger.⁷⁸

⁷⁷ Folketellingen av 1875 for Tromsø.

⁷⁸ Ytreberg, 1962: 255.

Byen og distriktene rundt utgjorde *Tromsø amt*. Her var det i de fleste saker *stiftsamtmannen* som hadde overordnet myndighet. Forholdet mellom by og land var tett, med både amtskontor og jevnlig amtssting i Tromsø. Et interessant poeng for denne oppgaven er at sakene som ble drøftet i amtsstinget, ofte ble viet størst oppmerksomhet i den lokale pressen.⁷⁹

Rettsvesenet utviklet seg også i en mer omfattende grad mot slutten av 1800-tallet. Blant annet tyder endringene på at systemet ble mer demokratisk enn tidligere, i tråd med den politiske tendensen.⁸⁰ Den nye strukturen gjorde at særlig embedsmennene, som fram til 1880-tallet var den dømmende makten alene, fikk langt mindre innflytelse. Et eksempel som tydeliggjør dette var innføringen av en ny *jurylov* som førte til at skyldspørsmål i straffesaker nå skulle avgjøres av et panel av borgere. I perioden 1887–1891 kom det også til nye fjes i tre av de mest høytstående embetene, som alle ble sittende gjennom hele 1890-tallet. Kløveren bestod av stiftamtman Boye Strøm (emb. 1889–1915), sorenskriver Jahn Christopher Figenschou (emb. 1887–1916) og byfogd Johannes Gløersen (emb. 1891–1905).⁸¹ Embetsverket ble dermed en tilsynelatende stabil faktor, der andre deler av kommunestellet var i endring gjennom tiåret.

3.1 Skjermet avdeling for venerisk syke

I årene 1886 – 1887 ble det diskutert innad i myndighetene om hvorvidt man skulle opprette et eget skjermet lokale for behandling av epidemiske sykdommer. Herunder havnet også kategorien kvinnelige pasienter med kjønnsykdommer. Til nå hadde medisinsk behandling av venerisk syke kvinner foregått på amtssykehuset i byen. I et brev til epidemi-lasaretten legger ordfører Hans Jacob Horst fram formannskapetets beslutninger for planene om en ny skjermet avdeling tiltenkt dette formålet. Avdelingen ble av Horst omtalt som en «Kuranstalt for venerisk syge Kvinder» og skulle etter planen opprettes som en del av et større renoveringsprosjekt for epidemilasarettens lokaler på festningsverket Skansen.

Skansen hadde tre år tidligere blitt overtatt av Tromsø Epidemilasarett til fordel for en byens tegneskole. Etter distriktslegens anbefalinger skulle den veneriske kuranstalten anlegges på 14–20 meters avstand fra hovedbygningen, som blant annet skulle benyttes til pasienter med skarlagensfeber eller andre epidemier. Avstanden blir forklart som et tiltak for å innskrenke

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid., s. 255-258

⁸¹ Ibid.

smittefare. Likevel er ikke alle Horsts forklaringer av medisinsk art. Han trekker også frem noen moralske og økonomiske fordeler knyttet til den skjærmede avdelingen for kvinner.

«Derimot finder man, at det foreslaaede Anlæg af venerisk Kuranstalt har sine store Betæneligheder, skjønt man ikke er villig til at indrømme, at den medfører mange fordele i moralsk og økonomisk Henseende og spesielt i Forbindelse med fast Epidemilasarett (baade) selv kunde (drive) noget billigere at drive og likeledes lette Lasarettens drift.»⁸²

Horst legger dessuten til en interessant opplysning for de veneriske sykdommenes utbredelse i byen. «[...] Udgifterne til venerisk syges Behandling paa Amtssygehuset i den siste Tid er stegne i en foruroligende Grad.» Dermed fremstilles problematikken rundt sykdomsspredningen som en utvikling i vekst, og som et problem som krever snare tiltak, allerede i 1887. Med andre ord virker det som den skjærmede avdelingen for epidemiske sykdommer, også ble sett på som et viktig moralsk grep for å skåne offentligheten mest mulig mot kvinner som ble innlagt for behandling av kjønnsykdommer. Det er ikke vanskelig å forestille seg at det her ville komme til å oppholde seg en del av byens prostituerte. Og tanken om at dannede borgere skulle slippe å dele venteværelse med byens utskudd, synes fremtredende. Ordfører Horst skriver det også ganske rett frem om anstaltens moralske goder: «skjønt man ikke er villig til at indrømme, at den medfører mange Fordele i moralsk og økonomisk henseende».⁸³

Mye tyder på at venerisk sykdom ble tett forbundet med prostitusjon, både av helsevesenet og allmuen, i de fleste tilfeller. I et brev fra sykehuslegen Holmboe til fattigkommisjonen ble det i 1886 nevnt tre kvinner som ble innlagt på Tromsø Amts Sykehus; Maren, Anne og Johanne. Alle bosatt i byen. Saken er interessant fordi kvinnene først blir omtalt som «saadanne Fruentimmer»⁸⁴ som «bør hindres fra å smitte andre»⁸⁵, og blir deretter koblet noe som sedelighetsforeningen motarbeider. Dette er en av flere kilder som er problematisk fra et kildekritisk ståsted ettersom prostitusjon ikke blir nevnt direkte, men som noe man kan ane ligger til grunn, basert på språk, koblingen til sedelighetsforeningen, og bakgrunnskunnskap

⁸² Brev 248/87 fra ordfører Horst til Tromsø Epidemilasarett. 1887.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Amtmannens arkiv for Tromsø. 1887 – 1900. Brev 407/1886 + 502/86

⁸⁵ Ibid.

om prostitusjonsfenomenet. Jeg vil derfor trekke fram denne saken som en sannsynlig prostitusjonssak, men fraværet av konkrete bevis gjør det vanskelig å slå fast med sikkerhet.

Både Tromsø sedelighetsforening og kvinneforeningen involverte seg under planleggingen av et fast epidemilasarett med en venerisk avdeling ved Skansen. Det skulle også skaffes en sykepleierske ved varsel om venerisk pasient. Samtidig ble det også argumentert med estimater på at driftsomkostningene ville reduseres ved opprettelsen av en slik kuranstalt. Blant annet ved at effektiviseringen gjorde at man kunne behandle flere pasienter daglig. I et brev til formannskapet forfektet sedelighetsforeningen opprettelsen av en slik institusjon. Her forklarte de blant annet hvordan en slik skjermet avdeling også ville gi bedre vilkår for moralsk arbeid, ettersom de smittede bla samlet på ett sted.⁸⁶ Fra sedelighetsforeningens side var det også ønskelig å tidvis samle kvinnene på avdelingen, «hvor de kunne være under strenger Opsyn og Kontrol».⁸⁷ I tillegg støttet byens ordfører Hans Jacob Horst idéene til sedelighetsforeningen ved at en lukket venerisk avdeling vil medføre betydningsfulle moralske fordeler.⁸⁸ Her la han for øvrig til grunn en foruroligende stigning økonomiske utgifter knyttet til behandling av kjønns sykdommer. Samtidig var en av kvinneforeningens målsetninger å skaffe arbeid til kvinnene. Fortrinnsvis et yrke som ikke brøt med de rådende sedelighetsskikkene.⁸⁹

Tegneskolen som de siste årene hadde holdt til på Skansen flyttet ut i 1886, på grunn av behovet for et fast epidemilasarett. Etter en tids ombyggingsarbeid, og diskusjon rundt det, ble den nye anstalten tatt i bruk. For kvinner som skulle undersøkes for venerisk sykdom, betød endringen blant annet at de ikke lenger skulle dele venteværelse med borgere flest. Denne bestemmelsen må kunne kalles et forsøk på å avskjerme de prostituerte kvinnene fra allmennhetens skue. I så måte vil den skjermede avdelingen for epidemisk- og venerisk syke, bli stående som det mest konkrete tiltaket for å begrense prostitusjonens omfang i den aktuelle perioden. Dermed vil deler av forklaringen på hvorfor Tromsø aldri innførte offentlig kontroll av prostitusjon, være basert på at den synlige prostitusjonen ble dempet gjennom tiltak som kuranstalten på Skansen. De fremste forkjemperne for strengere kontroll, kunne derfor ikke bruke mangel på tiltak i sin argumentasjon. Mye tyder derfor på at myndighetspersoner, med ordfører Horst i spissen, følte

⁸⁶ Amtmannens arkiv for Tromsø. 1887 – 1900. Brev 451/86 + 502/86

⁸⁷ Ibid.

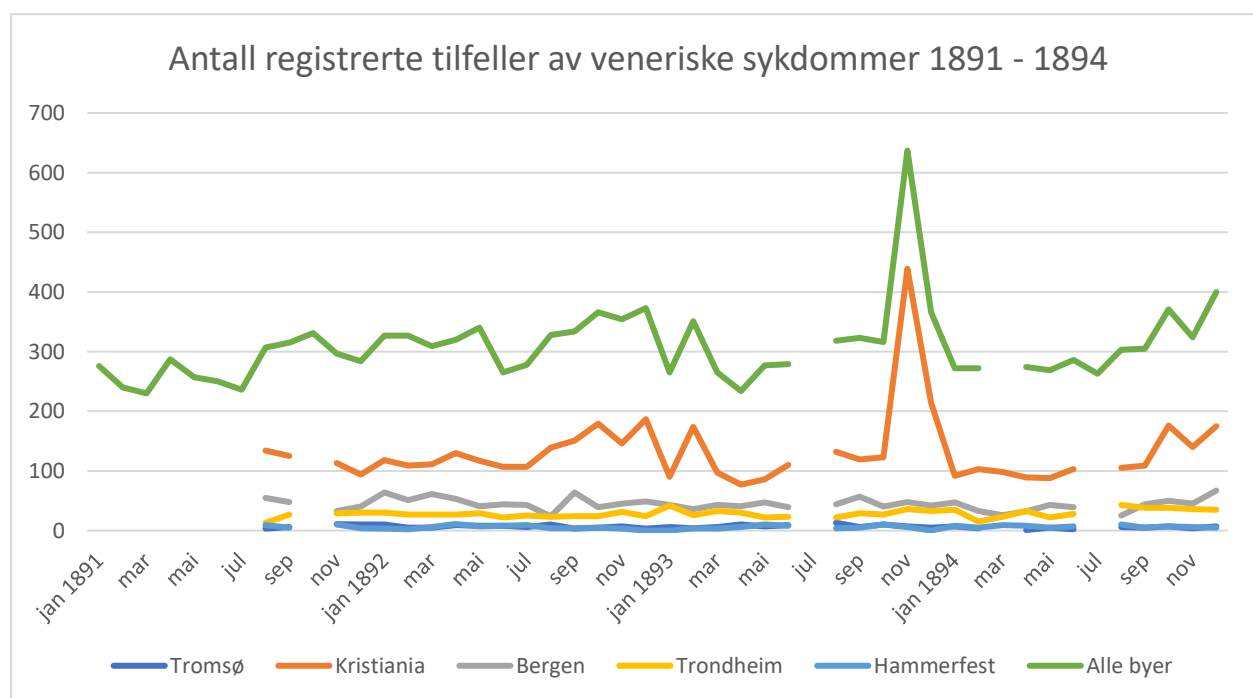
⁸⁸ Amtmannens arkiv for Tromsø. 1887 – 1900. Brev 248/87

⁸⁹ Amtmannens arkiv for Tromsø. 1887 – 1900. Brev 451/86 + 502/86.

at dette var et tiltak mot prostitusjonen som var tilstrekkelig for å bedre kvinnenes moral og samtidig få deler av virksomheten ut av syne.

3.2 Prostitusjonens utvikling over tid

Med et begrenset arkivmateriale som grunnlag er det lite vi kan si med sikkerhet om hvordan prostitusjonsmiljøet i Tromsø utviklet seg. Likevel kan epidemistatistikken som ble ført over antall behandlede kjønnssykdommer gi oss en indikator på hvordan det utartet seg. En enkel fremstilling som i figuren nedenfor viser oss noen faktorer som kan være interessant å bite seg merke i med tanke på innholdet i kapittel 4. Diagrammet viser nemlig en samlet utvikling av sykdommene syfilis og gonore i fem ulike byer, samt en total graf, for årene 1891 – 1894. Det var rundt denne tiden at den heteste offentlige diskusjonen utartet seg rundt særlig tre temaer, knyttet til prostitusjon og sykdommer som fulgte med den. Var det faktisk en økning i såkalte veneriske sykdommer? Var det mer prostitusjon i Tromsø, sammenlignet med andre byer? Og kunne man i det hele tatt gjøre noen grep for å få bukt med virksomheten? Tabellen viser likhetstrekk med de fleste andre byene, og med Kristiania som den store forskjellen.

4 Prostitusjonen i aviser og skjønnlitteratur

Avisene og skjønnlitteraturen gir oss et vindu inn til et utvalg skribenters og forfatteres holdninger, gjennom hva som vektlegges i teksten. Ved å sette disse holdningene inn i en samtidig kontekst, vil vi også kunne si noe om hvorvidt opphavspersonen ønsker å endre noe eller forsvare noe ved samfunnet. Ofte er budskapet i et leserinnlegg eller en kontroversiell novelle en etterlysning av at noe bør forbedres. Noe nytt og meningsfylt, ifølge forfatteren. Derfor vil mange slike tekster derfor være en reaksjon på noe annet. Holdningene som gjør seg synlige i avisinnlegg og skjønnlitteratur er med andre ord protester mot en del av samfunnet, slik det utarter seg i samtiden. Flere av kildene jeg vil ta for meg her er typiske eksempler på protester mot selve prostitusjonsvirksomheten, lovverket knyttet til den og hvordan loven ble utøvd. På den annen side vil andre forsvare sine holdninger til prostitusjonen, sjeldent for å støtte næringen, men fordi de mener deres løsninger er mer riktige enn andres. En tredje kategori av tekster ønsker derimot i hovedsak å redegjøre for prostitusjonsmiljøets tilstand. Likevel er det faktum at man skriver om emnet, også en måte å fortelle at det er noe andre mennesker også bør kjenne til. Enten som implisitt kritikk, eller med en humoristisk vri. Felles for alle tekstene er at de danner grunnlaget for prostitusjonsdiskursen og gir en mangfoldig basis for analysen av den.

4.1 Avisdebatten i Tromsø

Prostitusjonsdebatten raste i Tromsø-avisene i 1892. I løpet av februar og mars måned ytret alt fra lederen for sedelighetsforeningen til stiftsprosten seg med rimelig kontroversielle innlegg med tidvis kraftig språkbruk mot både tilstanden og motpartene i debatten. På mange måter er det denne debatten som vil veie tyngst i min diskursanalyse av holdninger til prostitusjon og usedelighet. Ikke på grunn av at den var spesielt langvarig eller inkluderte store deler av bybefolkningen. Faktisk bestod denne konkrete avisdebatten i Tromsø av kun syv innlegg, skrevet av fire personer hvorav to er anonyme. Noe av det interessante med debatten er derimot at den tydeliggjør motsetningene i de oppfatningene av årsaker og løsninger som eksisterte for over hundre år siden. Dessuten hevder nærmest alle skribentene å ha støtte i et ukjent antall meningsfeller. Det er i den forbindelse viktig å rette et kritisk blikk mot at de som tar ordet gjør seg til talsmenn for allmuen. Avisdebatten må dessuten antas å ha utbredt seg utover selve avisinnleggene, og ha vært en betydelig del av samfunnsdiskusjonen i perioden.

En av hovedaktørene i avisdebatten var konservatoren ved Tromsø Museum og leder av sedelighetsforeningen, Jacob Sparre Schneider (1853 – 1918). Schneiders hovedopponent i debatten er anonym, og signerer med merket «F-m.». Det er stor usikkerhet om hvem denne personen kan være. Uansett hvem den anonyme er, representerer han flere syn på årsaker og løsninger på umoral, som skiller seg fra Schneider og sedelighetsforeningens. Dessuten kan anonymiteten i seg selv tolkes på flere måter. På én måte kan den tyde på en eksisterende disaksept av holdningene til «F-m.» blant øvrigheten i samfunnet, eller at skribenten ønsker å fronte et budskap som ikke tilhører majoriteten. Dersom det er tilfellet vil «F-m.» kunne risikere konsekvenser av avisinnleggene i form av utestengelse fra stilling, verv eller sosial status. Vi vet heller ikke hvilken borgerklasse personen tilhører, annet enn at han er skrivekyndig og engasjert i å få bukt med usedeligheten i byen.

Til sist involverer stiftsprosten seg i debatten med sitt eget avisinnlegg. Denne saken avslutter på mange måter avisdebatten i 1892, riktignok bare i avisene. Men hva ble egentlig diskutert? Hva var det med debatten som gjorde folk så rasende? For å svare på det vil jeg redegjøre for de syv avisinnleggene fra 1892 og trekke ut av dem hvilke årsaksforklaringer og løsningsforslag som kommer til uttrykk i dem. Til sist vil jeg gjøre en vurdering på hvorvidt debatten kan være representativ for byborgernes holdninger, ved å kontekstualisere debatten med andre kildetyper og kjennskap til tidsperioden.

Slutten av 1800-tallet var også en spirende tid for foreninger med sosiale formål. Herav ble det i 1886 stiftet en forening med ambisjoner om å snu den umoralske trenden i byen. Opprinnelig tok den navnet *Tromsø Forening til Modarbeidelse af Usædeligheden*, men ble allment kjent som Tromsø Sedelighetsforening. Bekjempelsen av prostitusjon var en av deres hjertesaker.

20. februar 1892 – Tromsøposten – «Et Alvorsord», J. Sparre Schneider

Avisdebatten innledes av Sedelighetsforeningens leder Jacob Sparre Schneider. En mann som må sies å tilhøre borgerskapets dannede kretser. Som utdannet entomolog⁹⁰, konservator ved Tromsø museum og ridder av St. Olavs orden, var han en sentral figur i byens elitemiljø. På dette tidspunktet hadde han levd 15 år i Tromsø og sett seg lei på en forverring i byens usedelighet. I avisinnlegget «Et Alvorsord» legger han vekt på usømmelig oppførsel mot

⁹⁰ Entomologi utgjør læren om insekter, en underkategori av zoologi

kvinner i byens gater og omtaler spesielt prostitusjonen som et stort problem i bybildet.⁹¹ Han forklarer blant annet hvordan «unge piger af byens udskud leier sig et lokale midt i byens storgade og forårsager de mest skandaløse optrin udenfor ved høilys dag».⁹² I den forbindelse kritiserer han ikke bare de prostituerte jentene, men også utleierne av lokalene som ble tatt i bruk. Med andre ord forteller han både om offentlig prostitusjon i gatene og noe som ligner en form for bordellvirksomhet⁹³ eller organisert sexhandel i sentrum av byen. Det er riktignok mer nærliggende å tenke seg at Schneider beskriver noen fast institusjon for prostitusjon, men et lokale som midlertidig har blitt anvendt til prostitusjon. Fem år tidligere, i 1887, hadde det også blitt vedtatt et forbud mot såkalte «horehus» eller bordeller i Norge. Mye tyder derimot på at prostitusjonen fortsatte i det skjulte, eller som Schneider beskriver, i all offentlighet. Kundekretsen blir for øvrig ikke nevnt med et ord i avisinnlegget. Derimot påpekes viktigheten av at problematikken blir satt søkelys på. Ifølge Schneider har denne tematikken ikke har vært oppe til diskusjon i avisene tidligere, og det er nå på tide å «bryde tausheden».⁹⁴

Hvordan forklarer så Schneider årsakene til prostitusjonen? Og, ikke minst, hvilke løsninger foreslår han for å forbedre det han mener er en uholdbar situasjon? En viktig del av det Schneider legger til grunn i sin årsaksforklaring er at ukulturen i Tromsø er betydelig verre enn andre byer i landet. Byen stinker visstnok, ikke bare av hestemøkk, men av usedelighet.⁹⁵ Hvorvidt det er ungdommens umoral, russetrafikken eller prostitusjonen som gjør at Tromsø skiller seg ut fra resten av landet, går ikke Schneider videre inn på her. Derimot retter han fakkelen mot politimyndighetene og lovverket, som han mener bør innstrammes. Han hevder at Tromsø mangler en del lokale politivedtekter som de har i andre byer. I samme hånd vending etterlyser han reaksjoner fra politiets side, og svartmaler i den forbindelse framtidssiktene. Det er ingen håp om forandring fra politiets side, hevder han. Politiets to betjenter mangler dessuten støtte hos befolkningen.

Schneider forklarer også hvordan husutleierne burde ta ansvar for at «saadan trafik» ikke forekommer i deres lokaler. Dette er for øvrig et punkt vi kjenner igjen fra granskningen av de tre massasjestudioene som ble avstengt for etterforskning i 2017. Avslutningsvis stempler også

⁹¹ Schneider 1892, 20.02. Et Alvorsord. *Tromsøposten*.

⁹² Ibid.

⁹³ Siden 1887 har norsk lov vært forbudt å drive bordeller

⁹⁴ Schneider 1892, 20.02. Et Alvorsord. *Tromsøposten*.

⁹⁵ Ibid.

Schneider den store strømmen av fiskere til byen som en grunnleggende årsak til prostitusjon og annen umoral. Han mener denne type mennesker virker nedbrytende på sedeligheten i bysamfunnet. Schneider presiserer riktignok at den dannede delen av befolkningen ikke skal fritas fra skyld i forholdene og forklarer at prostitusjon ikke bestemmes av sosial klasse. Han aksepterer heller verken fattigdom eller arbeidsledighet som direkte årsaker for å ende opp som prostituert, ettersom det også finnes skjøger med høyerestående bakgrunn. *«Heroppe lider ingen nød, som kan og vil arbeide, og af nød behøver ingen kvinde er saa unge, ofte nettopp konfirmerede, og stammer langt ifra alltid fra fattige hjem.»*⁹⁶

Hvem har da ansvaret for at usømmeligheten og utukten har nådd slike høyder? Foreldrene, mener Schneider. Foreldre som ikke passer på sine barn. Særlig i en by rammet av arbeidsledighet, som Tromsø var på denne tiden, bemerker han viktigheten av et ansvar fra hjemmet. Ungdommer svermer i gatene, i stedet for i arbeid eller mer egnede steder. Schneiders årsaksforklaring kan dermed sees på som en kombinasjon av fire faktorer. 1) lovverket, 2) arbeidsledighet, 3) gjennomstrømningen av fiskere i byen og 4) sedelig engasjement blant borgerne engasjementet er i stor grad siktet til foreldrenes oppdragelse og grensesetting for barna sine. Lovverket beskytter, ifølge Schneider, prostitusjonsvirksomheten, ettersom den ikke setter tydelige nok rammer eller gir strenge nok konsekvenser for de som skaper problemet. Arbeidsledigheten er ifølge Schneider et stort problem ved at det legger til rette for usømmelige aktiviteter. Den stadige trafikken av norske og russiske fiskere i byen, forgifter den synkende moralen. Dessuten, hevder han, vil et sterkere engasjement mot usedelighet bidra til et moralsk løft for byen.

I tillegg er det et interessant poeng at Schneider argumenterer for at det står verre til med Tromsø, når det sedelighet angår. Det gjør at en bør stille seg spørsmålet om noen av de fire årsakene han trekker frem, skiller seg fra andre steder. I denne forbindelsen er engasjementet og lediggangen vanskelig å vurdere, ettersom det finnes lite av dokumentasjon på akkurat det. For lovverkets del, skulle man kanskje forvente at det gjorde seg likt gjeldende over hele landet. Likevel viser kildene at det ofte kunne finnes store forskjeller fra by til by, både når det gjaldt lokalt regelverk og hvordan selve håndhevelsen ble utøvd. Den årsakskategorien som likevel skiller seg tydeligst ut når man vurderer Tromsø opp i de andre byene er ishavstrafikken. Ingen av byene sør for Tromsø, kunne by på lignende tilstander langs havnene som der. Særlig med

⁹⁶ Schneider 1892, 20.02. Et Alvorsord. *Tromsøposten*.

tanke på mengden russiske fiskere som benyttet byen som mellomstasjon. Schneider oppfattet båttrafikken som noe som trolig skapte en etterspørsel etter prostituerte kvinner.

Det synes å ha eksistert en form for allmenn toleranse for den offentlige prostitusjonen som kan tyde på at virksomheten ikke utelukkende ble sett på som et problem, men også et behov.⁹⁷ I alle fall blant de høyere samfunnsklasser. Schneider viser oss et eksempel på dette i sitt innledende innlegg. Han var i høyeste grad en tilhører av borgerskapet, og en av byens mest prominente herrer. I avisene fremsto han som en av de sterkeste kritikerne av uanstendige opptrinn i gatene og ussel sexhandel i allmuens øyensyn. Som leder av sedelighetsforeningen, ønsket han å motarbeide prostitusjon gjennom lovendringer, sensur og borgernes engasjement. Likevel synes han i sitt innledende innlegg å ikke være interessert i noen streng offentlig kontroll, men heller en mellomløsning hvor han etterlyser forbudsvedtekter og inngripener fra politiets side. I et senere motinnlegg skulle Schneider også bli konfrontert med sine lunkne holdninger til prostitusjonen, og til og med selv bli anklaget for å faktisk støtte prostitusjonen bak sedelighetsforeningens skalkeskjul⁹⁸.

Hva foreslår da Schneider som løsning på byens moralske utfordringer? I hovedsak fire ting. Innstramming av lovverk knyttet til prostitusjon. Mindre arbeidsledighet. Strengere kontroll på besøkende fiskere som kunder. Og ikke minst, sedelighetsfremmende arbeid. Ikke bare av foreningen han selv stod i spissen for, men blant hver og eneste Tromsøborger. Det som gjennomsyrrer Schneiders holdninger i avisinnlegget er en overbevisning om at prostitusjon kan gjøres noe med, og ideelt sett utryddes. Det er verd å merke seg ettersom ikke alle delte hans oppfatning om dette.

25. februar 1892 – Tromsø Stiftstidene – «Sædeligheden i Tromsø», F-m

Som nevnt vet vi ikke hvem personen bak billettmerket «F-m.» er. Det vi vet med sikkerhet, er at han gir et direkte svar til Jacob Sparre Schneiders «Et alvorsord». Riktignok ikke i Tromsøposten, men i den konkurrerende avisen Tromsø Stiftstidene. Selv om de to kamphanene i utgangspunktet argumenterte mot hverandre, viser det seg at de også er enige på flere områder.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ F-m. (anon.). 1892, 25.02. Sædeligheden i Tromsø. *Tromsø Stiftstidene*.

Blant annet deler begge oppfatningen om at prostitusjon er et onde for samfunnet, og at det kreves visse tiltak for å forbedre situasjonen.

I denne analysen vil jeg derimot fokusere på konfliktområdene, altså der årsaksforklaringene og løsningsforslagene motstrider hverandre. Grunnen til det er at kontrastene gjør de ulike holdningene mer synlig og direkte. En av uenighetene belager seg på hvorvidt tilstandene i Tromsø, grunnleggende er verre stilt enn andre byer. Der hvor Schneider argumenterte at dette var tilfelle, bruker F.-m. mye av sin spalteplass på å motbevise ham. Den anonyme debattanten går dessuten i strupen på store deler av borgerskapet, som Schneider utvilsomt er en del av. I den forbindelse hevder han at de høyeste samfunnslagene går foran med dårlige eksempler på moral, noe som gir innflytelse til lavere lag. Han utdyper med en kontroversiell påstand om at kjøp av seksuelle tjenester ikke er et uvanlig fenomen blant medlemmer av borgerskapet. Sedelighetsforeningen er dessuten et skalkeskjul for samfunnstopper å skjule sin egen egentlige agenda. Det hintes i samme ordlag om prostitusjonsvirksomhet også innad i foreningens 60 – 70 medlemmer.⁹⁹

Han kommer også med en skarp påstand om at overklassens foreninger, og da i hovedsak Sedelighetsforeningen, rett og slett deltar i den omstridte prostitusjonen selv. For første gang i debatten, nevnes altså en antydning til en borgerskapelig kundekrets for prostitusjonen. Og at klientellet dermed ikke bare består av gjennomfarende fiskere. I den forbindelse kan en også anta at det i samtiden skiltes mellom offentlig og hemmelig prostitusjon. Hvorav den «dannede» delen av kundene trolig tok i bruk den sistnevnte, heller enn den første. Dette angrepet mot borgerskapet gjør at vi kan anta med rimelighet at innleggets forfatter ikke er av «de høyere samfunnslag».¹⁰⁰ Ut ifra dette kan vi ane noen av konturene i diskursen ved at borgerskapets og arbeiderklassens holdninger spriker på visse punkter. Blant annet i synet på Tromsø som en særlig usedelig by og hvilke aspekter som skaper grobunn for en forverret prostitusjon. Schneider og F.-m gjør seg dermed til talsmenn for hver sin samfunnsklasse, men vi vet lite om hvor representative deres holdninger faktisk var for allmuen. Likevel vet vi at forskjellene mellom de to grupperingene var store, både i sosial status og i den kollektive mentaliteten. Trolig gjenspeiler Schneider og F.-m. sine holdninger, noen av de mest grunnleggende forskjellene mellom samfunnslagenes holdninger til prostitusjon. I lys av dette skillet mellom to samfunnslag kommer det også fram at de to avisene Tromsøposten og Tromsø Stiftstidene

⁹⁹ F.-m. (anon.). 1892, 25.02. Sædeligheden i Tromsø. *Tromsø Stiftstidene*.

¹⁰⁰ Ibid.

spilte en sentral politisk rolle. Særlig i denne debatten seiler de opp som representanter for henholdsvis borgerklassen og arbeiderklassen. Dette blir synlig gjennom skribentenes valg av aviser, og særlig ved at Tromsø Stiftstidene tillater et anonymt innlegg som fører direkte kritikk mot Tromsøs elite.

Løsningsforslagene som lanseres av F-m. skiller seg også fra Schneiders ønsker. Der hvor sedelighetsforeningen tar til orde for en endring av lovverket og politiets håndhevelse, forfekter den anonyme innsender ikke et forbud mot virksomheten, men en innføring av offentlig kontroll. Dette tiltaket ville i så fall være tilsvarende med måten prostitusjonen ble håndtert i Kristiania og Bergen i perioden 1842 – 1888. Med andre ord ser ikke F-m. for seg at prostitusjonen vil forsvinne, men representeres et syn på prostitusjon som noe uunngåelig. Et nødvendig onde som derfor heller bør styres innenfor visse rammer. Denne oppfatningen skiller seg klart fra Schneiders visjon om å bekjempe prostitusjon med forbud, sensur og moralsk veldedighetsarbeid. Begge forslag har til hensikt å begrense omfanget av veneriske sykdommer og den synlige prostitusjonsvirksomheten i byen.

Samtidig påpeker F-m. at i andre land, hvor prostitusjonen står under offentlig kontroll, er man langt bedre stilt, både moralsk og helsemessig. Idéen er altså at det er offentlig kontroll, og ikke foreningsarbeid, som kan begrense skadeomfanget av byens sexhandel. Hvis ikke, står man ifølge F.-m. i fare for at en hemmelig og snikende gift spre seg gjennom hele bysamfunnet.¹⁰¹

2. mars 1892 – Tromsøposten – «Til 'F-m' i Tromsø Stiftstidene for 25. februar», J. Sparre Schneider

De ovenfor nevnte motargumentene og de kontroversielle anklagene om Sedelighetsforeningen medvirkning til prostitusjonen i byen, får ikke gå upåaktet hen av Schneider. Seks dager senere avviser påstandene blankt, og latterliggjør dessuten motdebattanten som en usaklig og feig person ettersom han fremstår anonymt. Schneider presenter også enda et element i sin årsaksforklaring, rettet mot ulike medier. Her utdyper han at usadelig innhold i litteratur, journalistikk og billedlige framstillinger tilfører en giftig innflytelse på samfunnet. Han

¹⁰¹ F-m. (anon.). 1892, 25.02. Sædeligheden i Tromsø. *Tromsø Stiftstidene*.

forklarer likevel at sedeligheten vil bli bedre dersom den omtales og behandles offentlig, bare på en dannet og hensiktsmessig måte.

Når det gjelder løsningsforslag, presenterer Schneider et meget interessant poeng som kommer til syne i dette oppfølgingsinnlegget. Han sier seg enig med F.-m. at det må endringer til i lokale vedtekter og håndhevelsen fra politiets side. Det er også her Schneider introduserer uttrykket «den lovbeskyttede prostitution».¹⁰²

6.mars 1892 – Tromsø Stiftstidene – «Sædeligheten i Tromsø», F-m.

Den anonyme innsenderens andre innlegg er igjen preget av Tromsøs rolle i forhold til andre byer. Igjen poengterer han at sedelighetstilstandene i Tromsø er de samme som andre steder. Denne gangen møter han riktignok Schneider på halvveien, ved å godta at det inntrykket som reisende får av byen, kan virke mer usedelig utad. Grunnen til at usedeligheten i Tromsø er så synlig, er den gjennomsiktigheten som følger en liten by, og som «gjør en elefant av en flue».¹⁰³ Likevel ønsker denne F.-m- tilsynelatende å dysse ned forholdene rundt usedelighet og bagatellisere dem. Eller i hvert fall fremstille prostitusjonen som noe som er høyst vanlig i den vestlige verden og noe man ikke kan bekjempe, men i beste fall begrense. I dette oppfølgingsinnlegget kommer særlig holdningene til dårlig moral blant mennesker som noe determinert; et nødvendig og iboende onde som aldri vil forsvinne. Han tilføyer at slike forhold er det kun politiet, og ikke noen forening, som kan gjøre noe med.

«Usædeligheten Hr. S er født med verden og vil først forsvinde med den, selv om hele jorden blev gjort til en sædelighetsforening. Den er et onde, som aldri vil kunne utryddes, men vel indskrænkes saa meget som muligt, og det sker ikke ved at sædelighetsforeningene her og der opsætter et program, men kan som af «Aftenposten» foreslaaet ved at den tages under offentlig kontroll.»¹⁰⁴

Sitatet fra den anonyme innsenderen ovenfor er ikke bare interessant fordi det viser grunnleggende holdninger til prostitusjon som noe nærmest naturbestemt. Henvisningen til Aftenposten viser nok en gang at Tromsø måles opp mot landet for øvrig. De veneriske

¹⁰² Schneider 1892, 02.03. Til 'F-m' i Tromsø Stiftstidene for 25. februar. *Tromsøposten*.

¹⁰³ F-m. (anon.). 1892, 06.03. Sædeligheten i Tromsø. *Tromsø Stiftstidene*.

¹⁰⁴ Ibid.

sykdommenes rolle trekkes også fram som sentrale, og det tales varmt om innføring av pålagte legeundersøkelser av de kvinnene det måtte angå. Offentlig kontroll skiller seg dermed enda tydeligere ut som en av de mest fremtredende løsningsforslagene fra den liberale siden av debatten. Han påpeker dessuten at kontroll vil også få prostitusjonen ut av synskretsen.

9. mars 1892 – Tromsøposten – «Sædeligheden i Tromsø», B, M.

I det femte innlegget av avisdebattens totale syv, presenterer en ny person seg i Tromsøposten. Også han undertegner kun med sine initialer, «B, M.». Dette bidraget er, i likhet med Schneiders innlegg, av det konservative slaget og er et direkte svar til F.-m. sitt siste innlegg i Tromsø Stiftstidene. Avisvalget forsterker tidsskriftenes politiske ståsted i prostitusjonssaken. Et inntrykk som også samsvarer med avisenes tradisjonelle posisjon i byen.

B, M. konsentrerer seg i hovedsak om å redegjøre for saksforholdene som omhandler spredning av kjønnsykdommer. Han avskriver den «forfærdende økning» i veneriske sykdommer og viser til statistikk som sier at tallene var like høye tidlig på 1880-tallet som i 1890-92. Det finnes altså ingen grunn til å forurolige befolkning med at tallene er ute av kontroll, antyder han. Han nevner også at registreringen av antall veneriske sykdommer ble overført fra Politiet til Sundhetsvesenet i 1888. Dette kan være interessant av to årsaker. Det ene er et kildekritisk poeng ved at registreringens form og omfang kan ha endret seg i overgangen fra en instans til en annen. Det andre er at det hersker uenighet om utviklingsgraden til de seksuelt overførbare sykdommene.

9. mars 1892 – Tromsøposten – «Svar til «F.-m» i Tromsø Stiftstidene for 6/3», J. Sparre Schneider

I debattens nest siste innlegg, avrunder Schneider sin interessekonflikt mellom seg selv og sin anonyme rival. Han erklærer samtidig seg selv som seierherre av diskusjonen, på grunnlag av «ubevist» argumentasjon fra motstanderleiren.¹⁰⁵ Han antyder at F.-m. viser kjærlighet ovenfor prostitusjonen ved å ta til orde for at det offentlige skal verne om den gjennom kontrollerte

¹⁰⁵ B. M. (Anon.). 1892, 09.03. Sædeligheden i Tromsø. *Tromsøposten*

former. En konsekvens av dette vil være at prostitusjonen opphøyres som en akseptert samfunnsinstitusjon, hevder lederen for Sedelighetsforeningen.

23. mars 1892 – Tromsøposten – «Om sædelighetstilstanden i Tromsø», Stiftsprovst Bøckman

Det syvende og siste innlegget i debatten, er det stiftsprosten i Tromsø som står for. Stillingen var på det daværende tidspunkt besatt av Wilhelm Bøckman (1851 – 1926) fra Jæren, som hadde begynt sitt virke i Tromsø et par år tidligere. Han var dessuten kjent for å forfekte et konservativt ståsted i ulike teologiske debatter.¹⁰⁶ I denne sammenhengen var hans bidrag en appell for å vekke sedelighetsengasjement blant befolkningen i Tromsø by. I tråd med konservator Schneiders formaninger. Riktignok med noe mer åndelig fremtoning.

Selv om prostens forklaringer og holdninger til byens mørke sider i en viss grad samsvarer med Sedelighetsforeningens, er den mer rettet mot grunnleggende etikk enn synlige moralske handlinger. For kirken forklares problemet gjennom folkets indre holdninger og indre usedelighet. I sitt innlegg i Tromsøposten trekker han linjer tilbake til den bibelske historien om de syndige menneskene i byene Sodoma og Gomorraha, som fikk en skjebnesvanger straff for sin uanstendighet.

Om et annet sentralt punkt i debatten stiller derimot prostens seg imot både Schneider og den anonyme F-m. Han forteller at gode kristne dannede mennesker bør være sterkt kritisk til en mellomløsning som å tillate prostitusjon under kontroll av myndighetene. Han ytrer sterke formaninger om at den offentlig kontrollerte prostitusjonen ikke behandler virksomheten som en forbrytelse, noe den i høyeste grad burde gjøre.

Han oppfordrer dermed folk til å ikke forsøke å finne kortsiktige løsninger på prostitusjonsproblematikken, men heller tenke over hva som er ideologisk riktig å foreta seg. Han hevder at den offentlig kontrollert prostitusjon er basert på en grunnleggende tanke om at kvinner er redskaper for mennene. Da er det heller bedre at virksomheten får flyte fritt enn å bruke et botemiddel som er enda verre. Selv om han trår relativt varsomt når det gjelder å be politiet foreta seg noe, går han langt i å [hinte til] at det bare finnes én løsning. Forby

¹⁰⁶ Elstad. 2017.

prostitusjon og straff forbryterne. Idéelt sett vil man også få forbryterne til å få bukt med sin indre usedelighet, gjennom moralsk og forkynnende refleksjon.

Det er heller ikke bare kvinnene som selger sin kropp og deres kunder han mener bør gjennomgå en form for indre omvendelse. Han sikter også til at en betydelig del av ansvaret for lediggang og umoralsk oppførsel ligger hos foreldrene. Barn bør holdes inne på natten og skaffes arbeid så snart det er forsvarlig. Dette bør ethvert ordentlig hjem sørge for, uttrykker stiftsprosten. Noe annet vil være å ikke overhold sin borgerplikt.¹⁰⁷ Det finnes mange fristelser i bybildet. Og som prosten selv skriver: «Det er rent forfærdende stundom at mærke, hvad Børnene, baade de større og de mindre, har seet og hørt paa Gaden».

Selv om Bøckman ikke hadde levd i Tromsø like lenge som Schneider og andre debattanter, forklarte han at sedeligheten er svært synlig etter kort tid i byen. Og at dette burde gjøres noe med. Stiftsprosten sier at han er enig med Schneider i at byens ytre usedelige inntrykk i alle fall er mer fremtredende i Tromsø enn andre byer av samme størrelse sørpå.¹⁰⁸ Stiftsprosten var som nevnt også kritisk til politikontrollert prostitusjon. Han hevder blant annet at et slikt samfunnsinngrep var avleggs og at en kriminalisering av slike handlinger er den eneste rette veien å gå.

*«Denne foranstaltning, der e tid har været på Mode of vel endnu mange Steder bibeholdes, men dog mere og mere opgives baade hos os og i Udlandet, beror i dybeste Grund paa det Syn paa Utugten, at den ikke er en Synd, en Forbrytelse, men «et nødvendigt onde»».*¹⁰⁹

Bøckman tok til orde for at prostitusjon skulle straffes på lik linje med tyveri. Han argumenterte i den sammenhengen at tyveri er også et nødvendig onde, men at man driver ikke regulerte og kontrollerte det. Det skulle straffes. Ikke minst poengterte han at prostitusjon er en synd som «krænker Herrens 6te Bud». Det er med andre ord ikke til å misforstå at prosten ønsket et totalforbud mot prostitusjon med hjemmel i den hellige skriften. Likevel hadde Bøckman tro på at sedelige mennesker enda var i flertall i byen. Han etterlyste derfor en borgerlig vekkelse til å stå opp mot usedeligheten. Dermed ville også politivedtektene etter hvert speiles av befolkningens holdninger, mente han. Han påpekte dessuten at dette var sedelighetsforeningens viktigste oppgave.

¹⁰⁷ Bøckman. 1892, 23.03. Om sædelighetstilstanden i Tromsø. *Tromsøposten*

¹⁰⁸ Bøckman. 1892, 23.03. Om sædelighetstilstanden i Tromsø. *Tromsøposten*

¹⁰⁹ Ibid.

På mange måter forsvarte og støttet stiftsprosten sedelighetsforeningen, ved å forklare viktigheten av deres engasjement i byen. Han oppfordret til og med flere mennesker til å melde seg inn, og kalte det alvorlige menneskers arbeid i en alvorlig sak. Sedelighetsforeningen kunne også nytt godt av mer enn 60-70 medlemmer i en by på 6000 mennesker, mente han. Til slutt i sitt innlegg rettet prosten en pekefinger mot Tromsøværingene generelt, hvor han siktet til sløvhet. «Sagen vil alligevel vokse sig frem til Storhed og til Seier thi den er god»¹¹⁰, avsluttet han i god tro. Avisdebatten som ble innledet med et alvorsord blir dermed avsluttet med et Guds ord, i alle fall i denne omgang.

Likevel kommer det fram en del verdier som det virker å være enighet om på begge sider av debatten. Først og fremst tar en stor del av debattantene til orde for innføring av offentlig kontroll av prostitusjon. På lik linje med det som var kjent fra Kristiania og Bergen. Hvorfor ble en slik kontroll da aldri innført? En forklaring kan være at det må ha eksistert en viss kollektiv aksept for fenomenet prostitusjon. Et annet alternativ foreslår at myndighetspersonene og høyere samfunnsklasser rett og slett ikke ønsket en slik kontroll. Hva kan årsakene til denne «dannede motarbeidelsen være»? Fantes det et underliggende behov for prostitusjonen? Dro enkeltpersoner eller samfunnet for øvrig nytte av seksualnæringen.

Den samtidige litteraturen tar i alle fall ved flere tilfeller til orde for at det eksisterte en rådende dobbeltmoral blant borgerskapet som gjennomsyret hele samfunnsstrukturen. Denne dobbeltmoralen gikk ut på at det i dannede kretser lå til grunn en norm om seksualitet, som gjorde at menn ikke skulle ha seksuelt forhold til andre dannede damer. Prostitusjonen ble dermed en ventil for flere høytstående menn som ikke fikk gitt uttrykk for sin seksuelle frustrasjon på hjemmefronten. Dermed bør en kanskje stille seg spørsmålet; ble prostitusjonen i Tromsø sett på som et behov, så vel som et problem? Vi skal se nærmere på forklaringer fra skjønnlitteraturen, for å se om spørsmålet lar seg besvare.

Skamløse Tromsø-væringene ble for øvrig flittig omtalt i avisene, også under den store bybrannen i 1902 som la store deler av bryggene i aske. Ikke fordi at noen hatt påsatt brannen. Det var trolig et uhell med opprinnelse i et sjå ved J. Bergs bakeri i Skippergata. Skammen ble knyttet til at en mengde byborgere skal ha utnyttet kaoset som oppstod i flammehavet, til sin fordel. Mens enkelte prøvde å hjelpe til med slukkingen, var andre mest opptatt av å berge egne

¹¹⁰ Ibid.

eiendeler. I flere forretninger ble det røvet matvarer og klær, en oppførsel som ikke falt i god jord hos alle.

Avisinnleggene vi har gjennom gått viser oss at det eksisterte et kollektivt engasjement, men ingen kollektiv enighet. Om ikke utbredelsen av de prostitusjonen, usedeligheten og de veneriske sykdommene vokste voldsomt i omfang, tyder alt på at bekymringene for dem økte. Dette kommer særlig til uttrykk av den økende omtalen av emnet i mediene og i litteraturen.

4.2 Skjønnlitteraturen

På mange måter har skjønnlitteraturen speilet og synliggjort de prostituerte kvinnenenes liv og øvrighetens holdninger til virksomheten. Det var også en roman som la grunnlaget for den virkelig store prostitusjonsdebatten sist på 1800-tallet; nemlig Christian Kroghs «Albertine» fra 1886. Bokas utgivelse ble stanset dagen etter publiseringen, på grunn av det kontroversielle innholdet knyttet til prostitusjon og dobbeltmoral. Dette gjorde at det dannet seg en særlig opphetet, offentlig debatt om prostitusjonen i Kristiania. Krogh malte også et bilde som var tilknyttet romanen. Maleriet hans, «Albertine på Politilægens venteværelse», ble dermed et symbol på både usedelighet og kvinneundertrykkles. Kroghs utgivelser la med dette grunnlaget for en svært opphetet om kjøp og salg av kropp; særlig i Kristiania men den ga helt klart ringvirkninger til andre byer i landet. Heriblant Tromsø. Kroghs dristige verker skapte på mange måter et innblikk i en underkultur som til da kun i liten grad hadde sett dagens lys i det offentlige. Dette innblikket var en sentral årsak til at prostitusjon på slutten av 1800-tallet ble et offentlig anliggende, og en gjenstand for diskusjon i aviser og annen litteratur i tiden som fulgte. Samtidens skjønnlitteratur forklarte på den ene siden prostitusjon som et resultat av det eksisterende samfunnssystemets sosiale normer. På den annen siden som en skjebne de prostituerte nærmest var født inn i.

Det var skjønnlitteraturen som startet den omfattende prostitusjonsdebatten i Kristiania fra 1886 og utover. Christian Kroghs «Albertine» ble med det den første av flere romaner og noveller som direkte tok opp tematikk knyttet til kjøp og salg av kropp. Særlig mye omtalt ble den såkalte dobbeltmoral rundt sosiale klasser og seksualitet. I Tromsø ble man også påvirket av de litterære strømningene sørfra. Noen av de aktuelle fortellingene fra byen ble skrevet i samtid med perioden 1887 – 1910. De fleste av eksemplene jeg vil trekke frem her er derimot skrevet i senere, men omhandler like fullt perioden rundt århundreskiftet.

Noen av de mest betydningsfulle forfatterne som skildrer noe av Tromsø-prostitusjonen for den aktuelle perioden er utvilsomt Cora Sandel og John Giæver. I tillegg skal forfatterne Nils Magne Knutsen og Jonny Hansen ha stor honnør for å ha samlet inn en rekke lokale fortellinger fra byen. Det betyr at det finnes en ansamling av både skjønnlitteratur og reallitteratur å legge til grunn som et bidrag til diskursanalysen av prostitusjonsfenomenet. I den skjønnlitterære trilogien om *Alberte* gir Cora Sandel oss noen slike eksempler gjennom flere skildringer som kan forstås som implisitte beskrivelser av prostitusjon i byen. Her skildres frimodige jenter som slår følge med gjennomreisende fiskere på kaia, og alt det vemmelige som foregår bak lukkede gardiner på Grand kafé.¹¹¹ «Grand er en skandale, Grand er en plett på byen – Grand er mer beryktet enn de små, fæle kaféene i smugene og Oset», skriver Sandel.¹¹²

4.3 Folkelige skildringer

4.3.1 Et drap i Tromsøs prostitusjonsmiljø?

En alvorlig hendelse rystet byen etter «en ulykke som hændte Sommeren 1870 da en russisk Matros blev dræbt af en i Tromsø boende Haandværks-mand som nu er fange i Trondhjems Fæstnings Straffeanstalt». ¹¹³ Morderen ble utpekt til å være skomakeren Blom. Håndverkeren selv skrev senere en vise om den dramatiske hendelsen. Her skildrer han både vold og prostitusjon som deler av drapsmotivet, men hevder også sin uskyld som en gjerning i selvforsvar. Ifølge drapsmannens lyriske fremstilling av begivenheten skal temperamentet mellom de to kamphanene ha eskalert ved «Brændviinsboden» etter at russeren skal ha ytret noe som lignet det følgende:

«Hvorfra kan jeg en Pige faa

Som vil med mig i Skoven gaa,

Da jeg til Amor har attraa.» ¹¹⁴

¹¹¹ Andresen. 1994: 221.

¹¹² Sandel. 1988: 61. *Alberte og Jakob*.

¹¹³ Knutsen 1996: 78-79. *Nordens Paris – Vandringer i Tromsøs muntre liv og historie*.

¹¹⁴ Ibid.

Blom hevder videre å ha avvist spørsmålet. Her hadde visstnok historien endt for skomakerens del, hadde det ikke dukket opp «en liden dreng». ¹¹⁵ Den unge gutten skal ha vist inngående kunnskap om prostitusjonsmarkedet i Tromsø, og tipset matrosen om en jente på 18 år som var ledig for øyeblikket. Det skal deretter ha oppstått bråk om betalingen mellom Blom og matrosen, som endte i et slagsmål hvor russeren ble kvalt til døde av sitt eget halstørkle.

Forfatteren og litteraturforskeren Nils M. Knutsen har vurdert saken dithen at skomakeren ikke var så uskyldig og tilfeldig rammet, som han selv påstod. Han peker ut Blom som en person som åpenbart bedrev hallikvirksomhet ¹¹⁶, altså «rufferi». Den dømtes interesse av de økonomiske sidene ved handelen og det at russeren henvendte seg til nettopp han, kan virke som indikasjoner på akkurat det. Enden på rettsvesenets 'vise' ble uansett at han i dette tilfellet fikk en 10-årig fengselsdom for drap, uten andre tilleggspunkter. Dersom det var slik at skomaker Blom drev med hallikvirksomhet på kaia, er denne historien det første kjente eksempelet på prostitusjon i Tromsø.

4.3.2 Seksualundervisning i havna

Det finnes også virkelighetsskildringer hvor en håndfull av de prostituerte kvinnene både blir navngitt og sitert. Forfatteren og ishavs fiskeren John Giæver (1901 – 1970) er en av dem som forteller om sine barndomsmøter med prostituerte ved havna i Tromsø. Den unge guttegjengem han var en del av rundt 1910, opplevde stadig mer eller mindre minneverdige møter med pikene. Han beskriver de prostituerte som usjenerte, blide og imøtekommende. ¹¹⁷ Naturligvis var også ryktene rundt den seksuelle næringsveien et spennende samtaleemne blant de unge guttene. Damene i havna representerte også det nærmeste Giæver og gjengen kom noen form for seksualundervisning i en eller tabudominert oppvekst.

Kathinka het den ene av kvinnene. «Nei, jag ikkje pjokken bort. La han bare få se på. Det har han slettes ikkje ondt av. Om han ser mer enn Gud har skapt, kan han skrike!». ¹¹⁸ Hun var én av flere kvinner som velvillig viste, forklarte og demonstrerte kroppens mysterier. En erfaring som hverken skolelæreren eller hjemmene ville yte. «Og det vet jeg at Kathinka hadde kobberrødt hår i mengder både på hodet og andre steder. Velvillig viste hun fram det som var

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Knutsen 1996: 78-79. *Nordens Paris – Vandringer i Tromsøs muntre liv og historie*.

¹¹⁷ Giæver. 1969: 21-23. *Lys og skygger i sjøgata*.

¹¹⁸ Ibid.

synderlig eller syndig verdt å se. [...] Vi visste hva vites kunne. Og vi kalte tingene ved deres rette navn»¹¹⁹, beskriver Giæver. Dette er et eksempel på hvordan forfatterens erfaringer fra barndommen, gir oss et unikt innsyn i de prostituerte kvinnenes egen verden. Erfaringene var visstnok også lærerike på mange måter. Giæver filosoferte i ettertid over at «vi kjente livets og Kathinkas realiteter uten en tråd».¹²⁰

En annen av de selvdrevne kvinnene fra Giævers omgangskrets var den godt voksne Martha. Det var hun som stilte seg til disposisjon den dagen guttegjengen hadde motet seg opp til å sette seksualkunnskapen ut i praksis. Martha ble beskrevet som en altetende kvinne og tok én krone og femti øre for «barnebillett».¹²¹ I guttegjengen krevde en slik sum et spleiselag, hvorav en av de eldre guttene ble trukket ut til å prøve seg. Ifølge Giæver beskrev gutten det hele som en særdeles smertefull affære, og alle ble enige om å aldri kaste bort penger noe slikt igjen. Særlig siden byens virkelige kino, Tromsø Kinematografteater, nylig hadde startet opp, og kostet bare en tiendedel av Marthas pris.¹²²

En tredje prostituert kvinne som nevnes av John Giæver er Mathilde. Det han forteller om henne er interessant fordi det viser et eksempel på hemmelighold og diskresjon av sexhandelen. Mathilde var på alder med Giævers egen mor og hadde gått på skole sammen med henne. Ettersom hans familie var av relativt anstendig karakter, var Mathilde svært opptatt av han ikke fortalte noen i hjemmet om hennes virksomheter i havna, og betalte han en gang 25 øre for å holde sine observasjoner for seg selv. Dette var for å ikke tilsmusse hennes rykte «i de finere kretser».¹²³ Blant de betalende kundene var guttungenes omgang på strøkene, heller ikke alltid like velkommen. Det virker med andre ord å ha blitt knyttet et visst hemmelighold, tabu og skam til denne leveveien. Mye tyder også på at det har foregått en viss prostitusjonsvirksomhet som en del av utelivet på enkelte skjenkesteder.

Hva kan så slike folkelige skildringer som her legges fram, bidra med til forståelsen av holdninger til prostitusjon i Tromsø? Drapssaken fra 1870 forteller at en russisk mann visstnok ble drept av en skomaker i byen. Likevel antyder drapets kontekst noe mer, og kan gi oss opplysninger om strukturer og holdninger i prostitusjonsmiljøet som ikke står i klartekst i

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Giæver. 1969: 21-23.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid.

kildene. Det at russeren skal ha forhørt seg om tilgjengelige prostituerte, kan i seg selv forstås som at det ikke fantes organiserte bordeller i offentligheten, men at man heller brukte løpegutter til å skaffe kunder og hallikrolle for å ta seg av det økonomiske. Det er rollefordelingen uenigheten om betalingen som gjør dette til en sannsynlig forklaring. Dersom det var slik det hang sammen en sommernatt i 1870, kan en trekke ut noen sentrale elementer. Det ene er at de som bedrev eller medvirket til prostitusjon tilsynelatende ikke gjorde dette i all offentlighet, men heller diskre gjennom bakmenn og hjelpegutter. Et annet aspekt er at historien gir oss et direkte eksempel på en gjennomreisende sjømann, i dette tilfellet også utenlandsk, i kunderollen for prostitusjonen i Tromsø. Dette belyser nærmest sexhandelen i byen som en type severdighet for midlertidige opphold, og antyder et slags samfunnsbehov.

Giævers skildringer gir oss et innblikk et prostitusjonsmiljø som vi ellers vet svært lite om. Disse personlige førstehåndserfaringene og møtene med de mye omtalte kvinnene, er i så måte unike. Kildene forteller lite direkte om årsaker, eller for den saks skyld løsningsforslag, til prostitusjon. Derimot gjør fortellingene miljøet mer levende og nært, gjennom navn og ytringer fra de prostituerte selv.

5 Avsluttende perspektiver

Etter å ha gjennomgått et stort mangfold av kildemateriale som kan fortelle oss noe om holdningene og prostitusjonen i Tromsø i perioden 1887 – 1910, vil jeg hevde at diskursen preges i aller høyeste grad av borgerskapets holdninger. De gjør seg dominerende gjennom å særlig trekke ansvaret for prostitusjonen vekk fra sine egne skuldre, og fokuserer i høy grad på at løsningen ligger i lovverket, folkets holdninger eller hos de prostituerte kvinnene selv. Diskursen må derfor sies å domineres av de borgerlige holdningene i de kildene som er dokumentert og bevart. Om det var slik at Tromsø-væringene flest delte denne mentaliteten er derimot langt fra sikkert. Debatten kun i et avgrenset tidsrom, og var kanskje ikke heftig nok og reaksjonene ble ikke sterke nok. Geografisk tidsforskyving for Nord-Norges del, kan ha gjort at forslagene om å innføre offentligdebatten kom for sent eller behovet ble ikke sett på som stort nok. Opprettelsen av den skjermede avdelingen for venerisk syke noen år tidligere, kan ha bidratt til å dempe gemyttene. Dermed kan de tiltakene som ble gjort for å håndtere prostitusjonen ha blitt akseptert som tilstrekkelige. Ikke minst tyder mye på at eliten i Tromsø ikke ville at byen skulle fremstå som en usedelig utpost, ved å stadig argumentere for at Tromsø ikke var verre enn andre steder. Fra et kildekritisk perspektiv vil jeg hevde at både de offentlige

dokumentene og avisdebatten vi har sett på, viser seg lite representative for folk flest i byen i det aktuelle tidsrommet. Likevel finner vi spor av mangfoldighet i både avisdebatten, skjønnlitteraturen og i de mer personlige skildringene.

Som jeg forklarte innledningsvis har hensikten med denne oppgaven vært å analysere prostitusjonsdiskursen som gjorde seg gjeldende i Tromsø, perioden 1886 – 1910. Målet med diskursanalysen var å trekke ut hvilke årsaksforklaringer og løsningsforslag til problematikken som var dominerende i tidsrommet. Dette er interessant med tanke på dagens prostitusjonsdebatt, ettersom det gir et sammenligningsgrunnlag for mentalitetshistorisk utvikling. Det synes da, tross alle uenigheter, å herske en kollektiv oppfatning av prostitusjon som et problem. Enten som et grunnleggende onde i seg selv, eller som en konsekvens av noe bakenforliggende. Uansett vil de årsaksforklaringene i prostitusjonsdiskursen i de gjennomgåtte kildene, domineres av borgerskapets ansvarsfraskrivelse basert på både moral, biologi og sosiale forhold. Løsningsforslagene domineres tilsvarende av å gjøre noe med nærmest alt annet enn borgerskapet selv, nemlig endringer i lovverk, kollektiv moral og undertrykkelse av de prostituerte kvinnene.

Anvendt litteratur

- Andresen, A. (1994). *Tromsø gjennom 10 000 år – Bind 2: Handelsfolk og fiskebønder*, Tromsø: Tromsø kommune.
- Bull E. (1929). Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale. *Scandia*. Tidsskrift for historisk forskning. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Giæver, J. (1969). *Lys og skygger i Sjøgata*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Hansen, J. (2017). *Nordens Paradis – Tromsø-historier gjennom 225 år*. Tromsø: Snøstjerna Forlag AS.
- Jansdotter, A. & Svanström, Y. (red.). (2007). *Sedligt, renligt, lagligt. Prostitusjon i Norden 1880 – 1940*. Stockholm: Makadam förlag.
- Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget*. 2. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Knudsen, N. M. (1996). *Nordens Paris. Vandringer i Tromsøs muntre liv og historie*. Tromsø: Angelica Forlag.
- Knudsen, N. M. (2003). *Tromsø forteller*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Kopperdal, B. (2003). «Med utugt som levevei» - Ei undersøkning av livsløpa til ei gruppe prostituerte kvinner i Bergen 1877 – 1894. Hovedfagsoppgave, Historisk Institutt, Universitet i Bergen.
- Kristoffersen, I. (1977). *Havn og havneliv i Tromsø*. Tromsø: Tromsø Havnevesen.
- Krogh, C. (1999): *Albertine*. Utgave ved Aina Schiøtz. Landslaget for norskundervisning (LNU), Oslo: Gyldendal undervisning.
- Langholms S. (1976). Omkring Kristiania-prosjektet. *Forskningsnytt*, nr. 6. Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd (NAVF).
- Melby, K. (1977). *Prostitusjon og kontroll: En analyse av debatten om prostitusjon, kontroll av prostituerte kvinner og venerisk sykdom i Kristiania 1860-1900*. Hovedoppgave i historie, Historisk institutt, Universitetet i Oslo.

- Myhre, J. (1976). *Sagene – en arbeiderforstad befolkes 1801-1875*. Hovedoppgave i historie, Historisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Myhre, J. E. (2004). Om behovet for klasser. I K. Soltvedt (red.): *Folketellinger gjennom 200 år*, Oslo: Statistisk sentralbyrå, s. 86 – 102
- Møllhausen, T. (2009). Mannlig prostitusjon - en studie av fem menn som har erfaring fra salg av seksuelle tjenester. Masteroppgave i Sosiologi, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Omsted, A. (1906), Arbeidende kvinner og prostitusjon. *Norske småtrykk, nr. 226*. Kristiania.
- Ringdal, N. J. (1997). *Verdens vanskeligste yrke*. Oslo: Cappelen Forlag.
- Sandel, C. (1988). *Alberte og Jakob; Alberte og friheten; Bare Alberte – Norske klassikere*, samlet utgave. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Sandel, C. (1927). *En blå sofa og andre noveller*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Sandmo, E. (1999). *Voldssamfunnets undergang – Om disiplineringen av Norge på 1600-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schiøtz, A. (1977). *Prostitusjonen i Kristiania ca. 1870-1890: En sosialhistorisk undersøkelse*. Hovedoppgave i historie, Historisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Sleipnes, J. (1984). *Kriminalitet i Tromsø 1891-1897: En kriminalhistorisk undersøkelse*. Hovedoppgave i historie, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Taylor, S. (2013). *What is discourse analysis?*. London: Bloomsbury.
- Thorvaldsen, G. (1996). *Håndbok i registrering og bruk av historiske persondata*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Thorvaldsen, G (2004). Vitalstatistikken og folketellingene. I K. Soltvedt (red.): *Folketellinger gjennom 200 år*, Oslo: Statistisk sentralbyrå, s. 144 – 158
- Tjelmeland, H. (2004). Aviser som historiske kjelder. I E. -B. Roalsø: *Å skrive i motvind: Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad 1934 – 1980* (Pressehistoriske skrifter nr. 3), s. 114 – 130
- Ytreberg, N. A. (1962). *Tromsø bys historie – Annet bind*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Winge, P. (1899). *Prostitusjonen i Kristiania. Diskussion i det norske Medicinske Selskap.* 1898. Kristiania, s. 56.

Anvendt kildemateriale

Aviser

Tromsøposten 20. februar 1892. Foredraget «*Et Alvorsord*» av Sparre Schneider i Tromsø Sædelighetsforening. Mikrofilmkopi av papiravis. Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Tromsø.

Tromsøstiftstidende 25. februar 1892. «Sædeligheden i Tromsø», to innlegg, begge av signert F-m. (anonym forfatter). Mikrofilmkopi av papiravis. Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Tromsø.

Tromsøstiftstidende 6. mars 1892. «Sædeligheden i Tromsø», signert F-m. (anonym forfatter). Mikrofilmkopi av papiravis. Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Tromsø.

Tromsøposten 9. mars 1892. «Sædeligheden i Tromsø» av signatur R.M. . Mikrofilmkopi av papiravis. Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Tromsø.

Tromsøposten 23. mars 1892. «Om sædelighetstilstanden i Tromsø» av stiftsprost Wilhelm Bøckman. Mikrofilmkopi av papiravis. Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Tromsø.

Protokoller, saksdokumenter og korrespondanse

Statsarkivet i Tromsø. Domsprotokoller fra Tromsø Sorenskriverembete 1855 – 1916.
Forhørsrettprotokoller 1890 – 1909. Arkivkatalog 45. Arkivstykke 156 – 166.

Statsarkivet i Tromsø, Tromsø Byfogdembetes/byretts Forhandlinger 1891 – 1897.
Arkivkatalog 58. Arkivstykke 99.

Statsarkivet i Tromsø. Sunnhetskommissjonens forhandlingsprotokoller og møtebøker 1887-1911. Arkivkatalog 176.

Statsarkivet i Tromsø. Kopibøker for distriktslegen/stadslegen i Tromsø 1876-1918. Arkivkatalog 176.

Statsarkivet i Tromsø. Brevjournaler for distriktslegen/stadslegen/sunnhetskommisjonen/helserådet 1885-1913. Arkivkatalog 176.

Statsarkivet i Tromsø. Distriktslegen/ Stadslegen i Tromsø/Tromsø Sunnhetskommisjon/Helseråd, Tromsø Epidemilasarrett. Epidemilister. Arkivkatalog 176. Arkivstykke 234 – Saksdokumenter og korrespondanse 1884 - 1948, Journalnr. 248/87.

Statsarkivet i Tromsø. Distriktslegen i Tromsøysund / Tromsøysund Helseråd forhandlingsprotokoller 1855-1932. Arkivkatalog 176. Arkivstykke 19 – 22 (presskopibok).

Statsarkivet i Tromsø. Tromsø sogneprest. Arkivkatalog 275. Arkivstykke 119.

Statsarkivet i Tromsø. Tromsø/Troms prosteembete. Kopibok 1865 – 1937 og brevjournal 1897 – 1914. Arkivkatalog 275. Arkivstykke 1-2.

Andre nettressurser

Folketelling 1865 og 1875. Hentet fra

<http://www.rhd.uit.no/folketellinger/ftliste.aspx?ft=1875&knr=1902&kenr=005&bnr=0054&lnr=00> og

<http://www.rhd.uit.no/folketellinger/ftliste.aspx?ft=1865&knr=1902&kenr=000&bnr=0254&lnr=00> 20.04.2018.

Register over de prostituerte i Christiania 1843 – 1880. basert på Chr. Politikammer, Sedlighetsavd, fortegnelse over prostituerte, protokoll 1 – 6 (1843-1880). Hentet fra <http://www.genealogi.no/prostituerte/register-prostituerte-1843-1880.pdf> 01.02.2018.

Elstad, H. (2017). Oppslagsord «Wilhelm Bøckman». Store Norske Leksikon. Hentet fra [https://nbl.snl.no/Wilhelm Bøckman](https://nbl.snl.no/Wilhelm_Bøckman) 13.02.2018.